Тувинская
республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Республиканың ниитилел-политиктиг солуну

ШЫН

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 182 (15402) ◆ 1994 чылдың ноябрь 9, среда ◆

Ат салган шагы 24.00. Садар өртээ 200 рубль.

Тыва Республиканың «Нотариат дугайында» Хоойлузун күштүг болдуруп киирер чурумунуң дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ДЭЭДИ ХУРАЛЫНЫҢ ДОКТААЛЫ

Тыва Республиканың Дээди Хуралының доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Хоойлузун 1994 чылдың ноябрь 1-ден күштүг болдуруп киирер.
2. Тыва Республиканың Чазаа 1994 чылдың ноябрь 1-ге чедир хууда нотариустарга үндүрүг онаарының талазы-биле саналды белеткээш, Дээди Хуралга киирер.
3. Нотариат ажыл-чорудулгазын кылыр эргеге чөпшээрелди бергени дээш төлевир акшаны айда ажыл төлевириниң хоойлузу-биле доктааткан кудуку хемчээлиниң 15 катап хемчээли-биле доктаадыр.

**Тыва Республиканың Дээди Хуралының Даргазы
К. БИЧЕЛДЕЙ.**
1994 чылдың сентябрь 27.
Кызыл хоорай,

МЕҢГИ ШЫПКАН ТАЙГАЛАРНЫҢ ЭЭЗИ

— Тыва кижи черден, малмаганындан халбактанмас болза, чүнү чиирил, чүнү кедерил... — деп, Мөңгүн-Тайга кожуунда «Малчын» коллективтиг ажыл-агыйның сарлык кадарчызы Владимир Донгакович Даржааның чугаазында чер-чуртунга ынакшылдың чылыг сөстери сиңниккен дээрзин эскербес арга чок.

Бо аныяк кижи шериг баарының мурнунда хойга дузалакчы кадарчы бооп ажылдап чораан. Шеригден келгеш өөнүң ээзи Кара-кыс Мочак-ооловна-биле өг-бүле тудуп, молдурга сарлыктар хүлээп алган. Оон бээр чеди чыл эрткен. Бо үениң дургузунда чуртта социализм бодунуң сүр күжүн чоорту ыжкынып, эде тургустунуушкун, ажык-чарлыг чорук бодунуң туружун ээлепкен. Амгы үеде солун, сеткүүлдерде улусчу капитализм дугайында бижип эгелээн. Бир партия тыптып, өскези буурап дүжүп, чазакта кымнар келгенин-даа кижи билбейн баар. Ваучерлер, дивидентилер дээн чижектиг чаа-чаа сөстер чаъс соонда үнген мөөгүлер дег тыптып кээп, чылыг хүнге оларның карарып кадып каары дег база-ла «чидип» турар. Чуртта, республикада чүү-даа болуп турар болза, тыва кижиниң төрээн чери өскерилбейн, чемгерикчизи, даянып турар күжү, даянгыыжы боор артарын аныяк кадарчының эскерип чорууру-даа ол. Үениң өскерилгени-биле бойдус база-ла бодунуң баажызын көргүзүп турар: чайгы үеде чаъс-чайык неделя-неделязы-биле уламчылап, тайга-таскылдарны үерниң чагырып алдынмас суу чара-чире бадып, көдээ ишчилерге берге байдалдарны тургузуп турар апарган. Ынчалза-даа ук-ызыгуурундан малчын Владимир Даржаа сарлыктарын Каргы-Бажының ыжык тайгаларынче үндүрүп, чайгы семиртилгезин боттаңнап чоруп тургаш багай эвес боттандырып келгенинден, чылдын-на 100 сарлыктан ол хире чаш мал төлүн ап, республикага эң эки көргүзүгнү чедип алган.

Моон мурнунда чылдарда бойдустуң уржук-халаптарының дугайында чугаа болуп-даа турган болза, ховар бижип, радио-телевидениеге эвээш чугаалап турган болгай. Ам ындыг эвес, чүнү-даа номчуурга — хай-халап, авария, өлүм-чидим, бир-ле чугаалажып, дугуржуп алгаш биле дөмей-ле. Нервизи кошкак кижи болза, чурттаар-даа хөңнү калыр чыгы, хол салдына бээр. А тайга-таскылда, малының аразында, кижи холун бичии-ле кошкадыптар болза, мал-маган-даа, ал-бот-даа айыыл-халапка таварышканы ол. Ыланғыя сарлык малды хүннүң кадарып каравас болза, чер кезип чоруп бээр, чаш бызааларын эдертип, черлик аң-биле дөмей апаар. Оон кедерезе «ийи буттуг» бөрү-кижилер база көвүдээн. Малчыннарга боомонгулуг боору база берге. Оор дугайында чугаа чазак-чагырга черлеринде чоруп-ла турар. Түңнели чүл ынчаш? Куруг деп болур. Ынчангаш бодуң-на шимченип, мал соондан чоруур болзунза, төрээн чериң сени аштатпас, эктиңден идик-хеп-биле түреттпес дээрзин аныяк малчын ажыт-чажыт чок чугаалап олурду.

— «Чүс сарлыктан чүс баш мал төлү алыры дээрге, меге чүве-дир» — деп бир хоочун малчынның чугаазын дыңнаан мен. Сен бо талазы-биле чүнү чугаалап болур сен? — деп, Владимир Донгаковичиден айтырарымга:

— Ол шын. Боттуң каш малы бар болгаш-ла, ындыг бедик көргүзүглерни чедип ап чоруур боор чүве. Чаш мал төлү өлбес деп чугаалаарга меге апаар. Бодуннуң алган хүлээлген кончуг боорга-ла. каш малыңны база катай күрүнениңче санап-ла олурар болур чүве. Оон аңгыда бодуңдан, бодуннуң харыысалгандан база кончуг хамааржыр...

Шынап-ла, сарлык малга шыдажыр-ла кижи шыдажыр. Чүс малды хүлээнип алырынга чылдың-на төрүвес болгай, кызырай бээрлери база бар. А сүт планын, баш санын чылдың-на санажыр апаар. Ынчангаш боттуң-даа дивес, нинти санче кире бээр таварылгаларның чылдагааны-даа ол. Аныяк малчыннар чайгы үеде совхозка бир бидон саржаг дужаар планныг. Сарлыктың сүдүнүң үскүрү өске малдарга көөрде кончуг үскүр, а бир килограмм сарлык саржаан 4 муң акшага дужаап турар. Бо рынок үезинде ол кончуг эвээш болбайн канчаар.

Аныяк малчыннар Кара-кыс Мочак-ооловна биле Владимир Донгакович Даржаалар төрээн черинге, чонунга эргеленип чурттап чорууруңдан аңгыда, сеткили-даа, боттары-даа бай улус болду. Боттарында 30 ажыг сарлыктыг, шээр малы малчын ада-иезинде, беш ажы-төлүнүң эргим ада-иези. Улуг уруу алдыгы класста өөренип турар. Бо аныяк малчыннарның уруглары өскүлеп келгеш ада-иези дег чазык-чаагай, ажыл-ижинге бердинген болур деп чүвеге бүзүревес арга чок. Тыва кижиниң чоргааралы— төрээн чурту, уруг-дарыы дээр чугааның бадыткалы бодур.

...Төрээн черинин, Мөңгүн-Тайгазының чайгы сериин сырынынга, кыштың чыварынга хүрең-кызыл кылдыр шондурупкан чаактарлыг, тырын дурт-сыны бичежек көстүр болза-даа, мөге-шыыраа кончуг аныяк малчын-биле чугаалажыры меңээ солун-даа, ажыктыг-даа болду. Чүгле таныжып чугаалашкан эвес, Тыва Республиканың «Шылгарангай күш-ажылы дээш» деп медалының 001 дугаар шынзылгазын тывысканының соонда, ооң хүнге, күш-ажылга дадыккан холдарын тудуп, байыр чедирдим. «Төрээн Тыва чуртунуң ээзинге, чону дээш карак кызыл ажылдап чоруур бөдүүн кижиге бир дугаар медальды тыпсыры меңээ улуг чоргаарал-дыр» — деп, Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржак медальды В. Д. Даржааның хөрээнге кадап, 535.800 рубль түңнүг шаңналды тыпсып турда, малчынның караанга төрээн чери, чер-чуртунуң кижилери, кезээ мөңгеде ак бөргүн ужулбас мөңгүн дег ак тайгалары көстүп турганы магатчок...

Светлана МОНГУШ.

ЧУРУКТА: Президент Ш. Д. Ооржактың 001 дугаар шынзылганы база медальды кадааш, байыр чедирип турары.

В. САВИНЫХТЫҢ тырттырган чуруу.

Тыва Республиканың Президентизиниң болгаш Чазааның парлалга албанының

МЕДЕГЛЕЛИ

Саян-Шушенскоениң камгаландыг чериниң (заповедниктиң) дөрт ажылдакчызы Красноярск крайның мурнуу чүгүнде тайгага тодараттынмаан байдалдар-биле читкен дугайында корреспондент В. Нелюбинниң «Дөрт кижи эзимден үнмейн барган» деп эгелиг чүүлү 1994 чылдың ноябрь 1-де «Комсомольская правда» солунга парлаттынган. Оларны националдар аразынга хамаарылга-биле тывалар өлүрген деп барымдаа чок бадыткалды авторнуң чүүлүнге киирген.

Сеткил дүвүрээшкинин болгаш читкен кижилерниң төрелдеринге сагыш-сеткилдиң човаашкынын илергейлевишаан, Тывада националдар аразының харылзаалары чидигленген дээр хоозун бадыткаашкынның оралдажыышкынга, дөрт чыл бурунгаар 1990 чылдың болуушкуннарын катап коптарар дээн бодалга шиитпирлиг удурланып, буруу шаап тур бис. Тывада байдал шагда-ла быжыг туруштуг кылдыр экижээн болгаш чоннуң чуртталга байдалы таарымчалыг болуп турар. Муң-муң кижилер чедип кээп турар, ол хире кижилер көжүп чоруп турган. Республикага көжүп келгеннерниң саны бо чылын өскен.

Заповедник ажылдакчыларының читкен чери бистиң республикадан ыракта чедери берге кашпалдар, ээн тайга дээрзин дыңнадып тур бис. Чоокку чурттакчылыг черге чедир чүс ажыг километр ырак. 40-50 километр ыракта хойжуларның чүгле үш өглери бар, ында улуг назылыг кижилер чурттап турар болгаш заповедниктиң ажылдакчыларынга олар дузалап, аъттарын, аъш-чемни-даа берип келгеннер.

Халап дугайында медээни ол малчыннар дыңнаан дораанна читкен кижилерни дилээринге дузалажып эгелээннер. Ынчангаш ол кижилерге каразыыры — мугулай чорук болур ийик.

Заповедниктиң егерьлериниң аразынга маргылдаа мооң мурнунда боол, боочепсекти безин ажыглаарынга чедирип турганын боттуу-биле ылавылап көөрү чүүлдүг болур..

Автор бодунуң чүүлүнүң төнчүзүнде мынчаар дыңнаткан: Шугур деп черге дөрт тывалар заповедниктиң камгалакчыларынче халдаан, оларның бирээзи өлүрткен. Ол таварылга дөрт инспекторларның читкенинге бичии-даа хамаарылга чок дээрзи ылаптыг тодараттынган. Заповедник камгалакчыларының болгаш Тываның дөрт орус чурттакчыларының аразынга содаа арагалаашкынның түңнелинде болган. Оларның бирээзи аар балыглаткан болгаш чоокта чаа өлген. Ол үеде тываларның иштинден кым-даа Шугур девискээринге турбаан.

Тыва Республиканың ИХЯ-зының болгаш прокуратуразының ажылдакчылары читкен кижилерни дилээр, болган таварылганы истээр талазы-биле Красноярск крайның ажылдакчыларынга дузалажып турар.

Тыва улуска удур барымдаа чок буруудадыышкын «Комсомольская правда» солуннуң харыысалга чок журнализиниң арын-нүүрүнге артар болзун. Ындыг хоозун буруудадыышкын биске 1990 чылдан бээр билдингир болуп турар. Эвилелди сандарадырынга ооң буруузунуң үлүү бар, а кым-бир кижилер орус болгаш тыва улустарның найыралын божаңнадырын, алызында барып — Россияны сандарадырын күзеп турары илдең-дир. Сталинчи-брежневчи партия албадалының орнунга төп солуннарның тергиидели демократияның безин байдалында тыптып келгени хомуданчыг-дыр. Оларның пропаганда террору Россияның эвээш санныг улустарынга удур угланганын эскербейн барып болбас. Ынчалзажок олар чүнү-даа чедип шыдавас!

МӨӨГҮ ДЕГ САРААТТАР

Хөй кывар-чаар материал, техника, кижилер күжү үндүрүп тургаш кезип, белеткеп алган сараат сигенин камгалап албас, чайгы сараттаан черлеринде хевээр тургузуп, инектерге чиртип, өскээртен улустарга оорладып турар кооперативтер каттыжыышкыннары Барын-Хемчик кожуунда бар. Белеткеп алган сигени хөй, күш четпейн турар бе дээрге планының чартыынга безин четпес мал чеми белеткеп алган боор.

«Барлык» кооперативтер каттыжыышкынының (даргазы Дарый-оол Саая) Барлык ховузунда хөй чылдыг сиген үнер Коңгаргай-1 деп черде 37 сараатты бо күстү өттүр ында чоок-кавының малчыннарының инектери «дойлап» келген. Ам ол сарааттарны көөрге, мөөгүлер ышкаш апаргылаан, хүннүңне ында кодан инектер тургулаар. Хураган кадарчызының кыштаанда бичии сиген чедирген, а өске кыштагларда тудум-даа сиген четпээн. Сөөртүрү берге болза, сарааттарны бөлгеш, кажаалап кагза, камныг болбас бе? Кадарчыларга сөөртүп алыры-биле үлеп берзе, улам эки ышкаш. Ооң сөөлүнде олардан айтырар болгай.

«Хемчик» кооперативтер каттыжыышкынының (даргазы А. Монгуш) Теве-Хаяда, Ак-Дашта сарааттары база мөөгү дег апаргылаан турар. Бо сарааттарны база-ла хөй инектер төндүр чиир деп барган. Ону кыштагларже чаа-ла сөөртүп эгелээн.

Кыжын боттарының хоюнга бээр сигенче инектерин хостуг салып, ону чиртип турар кадарчыларга суму чагыргаларының даргалары хоойлу ёзугаар хемчегден онаап көрзе, олар ынчап миннип келир чадавас боор.

Хоюг-оол МОНГУШ.

СОРУКТУГ ЧОЛААЧЫЛАР

Чадаананың автотранспорт бүдүрүлгези кожууннуң өске күш-ажылчы коллективтеринге бодаарга чүгээр көргүзүглерлиг ажылдаан бооп турар. Эрткен айларның түңнелинде боду дүжүрер машиналар 27417,8 тонна чүъкту, бензин сөөртүр машиналар бодунуң күш-ажылчы ээлчээнде 1014895 тонна-километрни, 3373,1 тонна кывар-чаар чүүлдерни кожуунче киир сөөрткен.

Эрткен айларның дургузунда шупту 124 муң, ооң иштинде 103 муң пассажирлерни хоорайга аргыштырган. Чоокта чаа садып алган ийи автобустуң бирээзин хоорайда, өскезин сумуларже улус сөөртүлгезинге быжыглаан. Рыноктуң бо берге үезинде коллективтиң ажыл-агыйын, оон-моон артык кезектер болгаш өске-даа чүүлдерни тыварынга аныяк удуртукчу Чкалов Монгуштуң кызымаккай чоруун маңаа демдеглеп каары артык эвес боор. Оон ыңай бо бүдүрүлге чериниң дузалал ажыл-агыйында 80 ажыг хой, өшкүнү тудуп турар.

Коллективте кончуг берге айтырыг — чүък сөөртүрүп турар организацияларның машина хөлезиниң төлевейн турары бооп турар. Олардан алза чогуур өре ам безин 66 миллион акша, эң-не хөй өре—садыг организациязында.

Бензин сөөртүр ажылга ак сеткилдиг ажылдап, техниказын камныг эдилеп чоруур аныяк чолаачыларга Владимир Ооржак, Мирослав Ховалыг, КамАЗ-5410 маркалыг машиналарның башкарыкчылары Владимир Сат, Дмитрий Монгуш олар хамааржырлар. Абакандан чүъктер сөөртүрүнге Шериг-оол биле Михаил Ондарларның күш-ажылы мактадыг, өскелерге төлептиг үлегер-чижектиглер.

(Бистиң корр).

АЪШ-ЧЕМНИГ БЕЛДИР-КЕЖИГ

Кижиниң аал-оранындан үнүп, ыңай-бээр чорук чорууру —амыдырал-биле холбашкан болур. Чоокта чаа уругларымга ужуражыр дээш Кызылче баар автобуска олуруптум. Алдан-Маадыр биле Кызыл аразы херии чер. Чадаанага доктаавайн, Шагаан-Арыгга дүъштээр деп чорук улузу дугуржуп алдывыс.

Бир көөрүвүске автобузувус Торгалыг хем эриинде Белдир-Кежигде доктаап турупту. Чыскаалдыр шөйлүп чоруй барган стол, сандайла хөй, ооң чанында янзы-бүрү аъш-чемин саткан кижилер барын дораан эскерип кагдым. Дүъш үези болгаш ынчаар таварышкан боор, автобустар безин он ажыг, а чиик машиналарны санаандаа херээ чок. Кижилерниң көвейин чүү дээр, бир-ле улуг куда дүшкен ышкаш болду. Автобустан дүшкен улусту аъш-чемнерниң дээжизин адавышаан, чемнениринче ээлери чалап турарлар. Ынча хөй кижилерниң чалаан нүүрүн бодааш, 6,7 чарлы бээр чаяан бар эвес, дорт базыптым. Чээрби безин хар четпээн кончуг аныяк оолдарның столунга таваржы бердим. Чемниң кандыызы-даа бар: быжырган далган, мүн, котлета, гуляш, далган үскен быдаа, ааржы саржаг, соктаан далган...

Бир эвес столоваяга ынча хөй кижи чемненген болза, 2-даа шак чедир оочурлаар хире. Чүү дээр боор, оларның эвилең-ээлдээн, шалыпкын тудунгурун. Чиир дээн чемиңни чүгле адап күш четтигер сен. Туралаан-на чемиңни чиир сен. Ол аъш-чемниң чыдының чаагайын, амданнының, арта изиг! Бир тавак манчы, ийи кескинди хлеб, бир шай алгаш, чемненип алдым. Тавак долу манчы баштадыр санажырымга беш чүс-ле борбак рубль болду ийин мон.

Өөрлерим чемненип олурар аразында өске столдарда кандыг байдалдыын сонуургап эргий базыптым. Бирээзиниң чеми хирелиг-дир деп, кижи чемелээр чүве-даа чок, дөмейле арбын чемниг, элбек суксуннуг чон-на чорду. Үжен минута шаа четпейн оон-моон келген чон оруувус улап чоруптувус.

Чүгле мен эвес, өөрлеримниң-даа аңаа магадап көрген чүүлдери-ле хөй болган. Бир магадаткан чүве—ында улустуң боттарының бүдүрген аъш-чемнериниң шынарлыг болгаш арбын-көвейи, 20 хар үезинде бичии оолдарның аъш-чем садып, орулга тып ап турары ол болду. Боттарының-на аъш-чемин саткаш, ажык-олча тып ап турар аныяк оолдар чараш, кежээ, тодуг-догаа болбайн канчаар. Хлеб өртээ чок, халас. Бо дошкун рынок үезинде сеңээ кым халас хлеб бээрил? Ында ылап-ла ындыг чорду. Сүттүг, шайны бир стаканның өртээн төлээш, ийи дугаарын халас ижип аар чорду. Чүү дээр ону, ёзулуг-ла рынок саарылгазы. Өртекти өстүреринде эвес, а ооң дүрген саарлы бээр аргазын тып апкан болдулар.

Ол улустуң арыг-шевергиниле кончуг чорду. Стол бүрүзүн кленкалар-биле шыпкан, чем ишкен аяк-саваны дораан чуптар изиг суглуг, дужааш одаглардан аъш-чемни улаштыр дажыглап эккеп турар. Белдир-Кежиг моон соңгаар кандыг болурул, ооң сайзыралы турар бе? Мээң бо айтырыымга улустуң харыызы чаңгыс чорду. Делгем, узун столовая хевирниң бөдүүн тудуун боттарының күжү-биле тудуп кылыр. Ынчангаш кыш, чай чок ажылдаар, чемнеринге эптиг чер маңаа тургустунар дээрзинге бүзүреп болур. Ол ам келир үелиг апарган-дыр. Аныяктарның тывызыы аайлыг эвес, кагдынгаш, чаартынып турар Белдир-Кежиниң дугайында чаа ырыны ырлажы бээри ындыг-ла ырак эвес хире. Мактавайн-даа, хөөреттейн-даа бижиирге Белдир-Кежиг ындыг чорду. Күзээнинге чедип, сорулгазын бүдүрүп алзыннар деп йөрээп каар мен.

Монгуш СЕМДЕР-ООЛ.
Сүт-Хөл кожуун.
Алдан-Маадыр сумузу.

ӨШКҮ-ДАА ХӨЙ БОЛГАН

Бии-Хем кожууннуң Сесерлиг сумузунга 1938 чылда араттар ортузунга чаа школа тудуу эгелээр дугайында чугаа тарай берген турган. Ол үеде үжүк-бижик өөредир дээш келген башкы Арион Күржепейович Дендип биле колхоз даргазы Норбу бүгү чонну эвилелдеп, өг-бүле бүрүзүнге ыяш кезерин хуваап тургаш, 1939 чылда школаны ажыткан чүве. Бо чылын школавыс 55 харлаан байырлалын демдеглеп эрттирген.

Ол байырлал-марафонга кымнарны чок дээр: баштайгы башкылардан, доозукчулардан амгы үениң аныяк өскенинге дээр. Төрээн школазынга кижи бүрүзү, класс бүрүзү сүй-белектиг, чагыг-сөстүг келгени чугаажок. Чижээ, совхозтуң хоочун малчыны Демир-оол Дотпаа бир аътты, элээн каш өшкү-хойну, кожууннуң өөредилге килдизи машинаны база 500 муң акшаны салырга, совхозтуң удуртулгазы «ГАЗ-66» машиназын белек кылдыр берди. Ниитизи-биле школаның марафонунга аалчылар 43 өшкүнү, 12 хойну, 24 хаванны, 4 молдурганы бергени школага улуг деткимче болбастың аргазы чок.

Келген аалчыларга школа директору Сергей Сарыг-Хунаевич Монгуш өөрүп четтиргенин илередип, школа коллективи моон соңгаар оларның деткиишкини-биле улам хол дыңзыг ажылдаарын хүлээнген.

Сарыг-оол УДУМБАРА.

КҮРҮНЕ АЛБАНЫНЫҢ АЖЫЛДАКЧЫЛАРЫНЫҢ ӨӨРЕДИЛГЕЗИ

Тыва Республиканың Президентизиниң болгаш Чазааның Администрациязының тус чер чагыргалары база кадрлар-биле ажыл болгаш күрүне шаңналдарының талазы-биле эргелели Сибирьниң кадрлар өөредир төвүнүң башкыларының киржилгези-биле республиканың күрүне албанының ажылдакчыларының семинарын ноябрь 3-5 хүннеринде Кызылга эрттирген.

Тыва Республиканың ямыларының сайыттары, күрүне комитединиң даргалары, республиканың өске-даа күрүне органнарының удуртукчулары, Тыва Республиканың Президентизиниң болгаш Чазааның Администрациязының ажылдакчылары. хоорайлар, кожууннар, сумулар чагыргаларының даргалары, кожууннарның тус чер чагыргалары база кадрлар-биле ажыл талазы-биле килдистериниң эргелекчилери семинарга киришкен.

Тыва Республиканың Президентизи, Чазак Баштыңы Ш. Д. Ооржак семинарның сөөлгү хүнүнде, ноябрь 5-те ол чөвүлел хуралдың киржикчилери-биле ужурашкан.

Республиканың күрүне албанының ажылдакчыларының семинарынга лекциялар номчууру-билее чедип келген Сибирьниң кадрлар өөредир төвүнүң бөлүк эртемден башкыларынга өөрүп четтиргенин Президент бир дугаарында илереткен. Күрүне албанының ажылдакчылары чоокта чаа соңгуткан болгаш томуйлаткан кижилер, ындыг болганы-биле оларны өөредирин чугулага көрүп турарын айыткан. Оон аңгыда оларның ажылдаарынга, чурттаарынга таарымчалыг байдалды тургузарының, социал камгалалын күштелдирериниң хемчеглерин ап турарын болгаш моон соңгаар алырын чугаалаан. Экономиктиг реформаны бурунгаарладыры, ханыладыры кадрларның билииниден, чогумчалыг ажыл-чорудулгазындан улуу-биле хамааржырын чугулага көрген. Экономиктиг реформаның бистиң республикада канчаар боттанып турарынга анализти Ш. Д. Ооржак берип тура, бүгү тала-биле бодун боду хандыртыпарынче кол кичээнгейни салып, олче угланган ажылды шыңгыызы-биле чорударын чугаалаан.

Тыва Республиканың Президентизиниң болгаш Чазааның аппарадының ажылдакчыларының сан-составынга. канчаар ажылдап турарынга ол доктаагаш, аппарат бодунуң мурнунда салдынган сорулгаларны багай эвес шиитпирлеп турарын дыңнаткан. Кадрларның шупар составы экижээн, шупту тускай эртемниг болуп турар, ооң иштинде эртемденнер эвээш эвес. «Президентиниң болгаш Чазактың аппарадының ажылдакчыларының саны хөй, ажыл кылбас анаа олуруп турар, оларны кызырар» деп чамдык улустарның санап турарынга Президент таарзынмаанын илереткен. Кожуун чагыргаларының ажылдакчыларын он хуу кызырган. ам суму чагыргаларын кадрлар-биле четчелеп, быжыглаарын чугула айтырыг кылдыр көрген.

«Тус чер чагыргазының бот-башкарылгазының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга тус чер чагыргаларының ажылдакчыларының социал камгалалын күштелдирериниң, кадрлар өөредириниң, билиин бедидериниң талазы-биле чамдык немелделерни киирери эргежок чугула болуп турарын ол саналдаан.

Президент республика бюджединге хамаарыштыр чугаалап тура. чыылганнарга чамдык чугула дыңнадыгларны кылган. Бюджеттен 5,7 миллиард. рубльди мал садып алыры-биле тускайлаан Ылаңгыя Өвүр, Мөңгүн-Тайга кожууннар, Бай-Тайганың Кара-Хөл. Эрзинниң Качык Нарын, Бии-Хемниң Хүт. Севи ышкаш ырак-узак черлерде малчыннарның хуу кижилерниң малдарын туда акша-биле садып алырын организастаар. Малчыннарга эргежок чугула идиктер, хеп аймаа садып алырынга 5 миллиард рубльди берген. Малчыннарга тааржыр идик-хеп аймаан соңгаартан садып алыр, ооң соонда садарын организастаарын дыңнаткан. Кывар-чаар материалдар республикада чок, бергедеп турарын ол айыткаш, оон чоокку үеде уштунуп үнериниң аргалары бар болу бергенин чугаалаан.

Президент-биле ужуражылга доозулган соонда семинар ажылын уламчылаан.

Россия Федерациязында болгаш Сибирьде ниити экономиктиг байдалдың, реформаның чоруп турарының дугайында лекцияны Сибирьниң анализ төвүнүң директору, профессор А. А. Кисельников номчаан.

Тыва Республиканың экономика сайыды А. Д. Бегзи, республиканың национал банкызының даргазы Ю. П. Южаков, ТР-ниң күрүне эт-хөреңгизин эргелеп башкарар күркомитеттиң даргазының оралакчызы К. С. Ондур боттарының харыылап турар адырларының ажыл-чорудулгазының талазы-биле дыңнадыгларны кылган.

Тыва Республиканың Күрүне секретары — ТР-ниң Президентизиниң болгаш Чазааның Администрациязының удуртукчузу В. С. Очур-оол семинарның эрткениниң түңнелин үндүрген. Күрүне албанының ажылдакчыларының үш хүн дургузунда үргүлчүлээн семинары ажыктыг болганын ол демдеглээш. моон соңгаар ындыг өөредилгени катап организастаарын айыткан. Сибирьниң кадрлар өөредир төвү-биле сырый харылзааны тудар дугуржулга чедип алдынган. Ынчангаш өөредилгениң янзы-бүрү хевирлеринче республиканың күрүне албанының ажылдакчыларын хаара тударын дыңнаткан.

Таан-оол ХЕРТЕК.

---

27 МИЛЛИОН АРЫГ ОРУЛГА

Бистиң «Хемчик» ан[illegible]р-тывыш бүдүрүлге ажыл-агыйының дирекциязы биле «А[illegible]ан-Маадыр» совхозтуң директорунуң аразында чарды[illegible]н керээ ёзугаар, Сарыг-Булун сүт-бараан фермазында узуну 30 метр, дооразы 12 метр бедик, чаа инек кажаазын Мариков Сатович Ондарның удурткан 7 кижи составтыг звено август айның төнчүзүнден эгелеп алгаш, сентябрь 27-де кыска хуусааның иштинде шынарлыг кылдыр тудуп доосkaш, 27 миллион рубль өртектиг кажааны комиссияга хүлээткен. Аңныыр-тывыш бүдүрүлге ажыл-агыйның агар санынче хөй орулганы олар киирген.

Звено кежигүннери аразында найыралдыг, хөй чылдар иштинде кады ажылдап, чыл санында-ла ажыл-агыйларның тудуун кылып берип келгеннер. Ажылчын бүрүзүнүң шалыңы ооң күш-ажылчы киржилгезинден хамаарылгалыг болганда, холу дыңзыг, звенонуң кежигүннери ажыл шагы үспес, ажыл дээнде күжү, билии, арга-дуржулгазы-биле бердинип ажылдаарлар. Олар дээрге Юрий, Яков, Хүреш-оол, Омак Ооржактар, Анатолий, Мариков, Аяс Ондарлардыр.

Арагачы ДОНГАК

НОТАРИАТ ДУГАЙЫНДА ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХООЙЛУЗУ

1 КЕЗЭЭ. НОТАРИАТТЫҢ АЖЫЛ-ЧОРУДУЛГАЗЫНЫҢ ОРГАНИЗАСТЫГ ҮНДЕЗИННЕРИ

1 ЭГЕ. НИИТИ ЧҮҮЛДЕРИ

1 чүүл. Тыва Республикада нотариат

Тыва Республикада нотариат Россия Федерациязының база Тыва Республиканың өмүнээзинден хоойлужудулга актылары-биле нотариат ажыл-чорудулгазын нотариустар боттандырарының аргазы-биле хамаатыларның болгаш юридиктиг албан черлериниң эргелерин база хоойлу ёзугаар эрге-ажыктарын камгалаарын хандырар ужурлуг. Тыва Республикада нотариаттың ажыл-чорудулгаларын Нотариат дугайында бо Хоойлуга дүүштүр күрүнениң нотариат конторазында ажылдап турар азы хуузунда практика-биле ажылдап турар нотариустар Тыва Республикада нотариат ажыл-чорудулгаларын кылып чорудар.

Күрүнениң нотариат контораларының база хуузунда практика-биле ажылдап турар нотариат контораларын Тыва Республиканың Шүүгү ямызы даңзылап бүрүткээр.

Чурттакчылыг черде нотариус чок турар таварылгада нотариат ажыл-чорудулгаларын ол ажылдарны боттандырары-биле күүсекчи эрге-чагырга органнарының албан-дужаалдыг төлээлеттирген кижизи боттандырып кылыр.

Нотариат ажыл-чорудулгазы саарлыкчы чорук болбайн турар болгаш ажык-кончаа киирип алырын бодавайн турар.

2 чүүл. Тыва Республикада нотариус

Тыва Республикада күрүнениң нотариат конторазынга нотариустуң албан-дужаалынга Тыва Республиканың, Россия Федерациязының юридиктиг дээди эртемниг болгаш күрүнениң нотариат конторазынга бир чылдан эвээш эвес хуусаада ажылдаан хамаатызын томуйлаар. Чамдык таварылгаларда, күрүнениң нотариат конторазынга ажылда турар нотариустуң албан-дужаалынга Тыва Республиканың, Россия Федерациязының юридиктиг ортумак азы доостаан дээди эртемниг хамаатызын томуйлап болур. Мурнунда күрүне нотариустары болуп ажылдап турган улусту, бир эвес оларның күрүне нотариузу болуп ажылдаанынга үзүктелиишкини үш чылдан ашпас болза, күрүнениң нотариат конторазынга нотариус албан-дужаалга стажтыг ажыл эрттирбейн, хүлээп алыр. Тыва Республикада хуузунда практикалап ажылдап турар нотариустуң албан-дужаалынга Россия Федерациязының юридиктиг дээди эртемниг, күрүнениң нотариат конторазынга азы хуузунда практикалап ажылдап турар нотариустуң чанынга бир чылдан эвээш эвес хуусаада ажылдаан мергежил шылгалдазын дужааган, нотариат ажыл-чорудулгазын кылыр эргелиг чөпшээрелдиг хамаатызын томуйлаар.

Ажылдап эгелээриниң чурумун Россия Федерациязының Юстиция ямызы доктаадыр.

3 чүүл. Нотариат ажыл-чорудулгазын кылыр эргени чөпшээрээри

Бо Хоойлу-биле дүүштүр хууда нотариат практиказын Россия Федерациязының ол ажыл-чорудулганың эргезинге чөпшээрел алган хамаатызы чорудар эргелиг.

Хууда нотариат ажыл-чорудулгазының эргезинге чөпшээрелди (моон ыңай — чөпшээрел дээр) Тыва Республиканың Юстиция ямызы мергежил комиссиязының шиитпиринге үндезилээш, мергежил шылгалдазын дужааганының соонда, үш ай дургузунда тыпсып бээр.

Чөпшээрелди бээриниң чурумун Россия Федерациязының Юстиция ямызы доктаадыр. Чөпшээрел бээринге ойталаашкынны Тыва Республиканың Юстиция ямызының шиитпирин алганындан соңгаар бир ай дургузунда хомудалды судка киирип болур.

Чөпшээрел алдынган, ынчалзажок нотариустуң албан-дужаалынга үш чыл дургузунда ажылдаваан хамаатыны мергежил шылгалдазын чүгле база катап дужааганының соонда нотариус албан-дужаалга киирер.

4 чүүл. Эртем-мергежил комиссиязы

Эртем-мергежил комиссиязын Тыва Республиканың Юстиция ямызының чанынга тургузар. Эртем-мергежил комиссиязының дугайында дүрүмнү Россия Федерациязының Юстиция ямызы бадылаар.

Ажылдап эгелээрин өөренип эрткен болгаш нотариат ажыл-чорудулгазын кылыр күзелдиг кижилерни эртем-мергежил комиссиязы шылгаар.

Эртем-мергежил комиссиязының шиитпиринге хамаарыштыр аңаа сонуургалдыг кижи ук шиитпир хүлээп алдынган хүнден соңгаар бир ай дургузунда хомудалды судка киирип болур.

Эртем-мергежил шылгалдазын тудуп шылаваан кижилерни эртем-мергежил комиссиязының шиитпири хүлээп алдынган үеден соңгаар бир чылдан орай эвес хуусаа эрткен соолунде шылгалданы катап дужаарын чөпшээреп болур.

5 чүүл. Нотариат ажыл-чорудулгазының магадылалдары

Бодунуң ажыл-чорудулгазынга нотариус өңнүк-тала тыртпас болгаш хамаарышпас, Тыва Республиканың, Россия Федерациязының Конституцияларын, бо Хоойлуну, Тыва Республиканың, Россия Федерациязының хоойлужудулгазын, а ол ышкаш делегей керээлерин удуртулга болдурар.

Нотариус бодунуң албан-хүлээлгелерин күүседип турда, а ол ышкаш нотариат конторазында ажылдап турар кижилер, нотариат ажыл-чорудулгазын кылыры-биле холбаштыр оларга билдингир болу берген медээлерни ооң иштинде бүрүн эргелерин дүжүрген азы ажылындан үнген соонда-даа, бо Хоойлуда көрдүнген таварылгалардан аңгыда чарлаарын, документилерни дыңналдыр номчуурун хоруур.

Нотариат ажыл-чорудулгазын кылганының дугайында медээлерни (документилерни) чүгле дугуржулгага киржип турар, а ол ышкаш нотариат ажылы кылдынган улуска хамаарыштыр берип болур.

Нотариаттың тодаргай ажыл-чорудулгазын кылганының дугайында шынзылгаларны, а ол ышкаш ёзулуг нотариат документилерин судтуң, прокуратураның, истелге органнарының негелдези-биле оларның эргезинде турар кеземче болгаш хамаатыг херектери-биле холбаштыр, а арбитраж судунуң — ооң шиитпирлеп турары чаргылар-биле холбаштыр бээр. Хамаатыларның өнчүзүнче шилчип турар эт-хөреңгиниң өртек-үнезиниң дугайында шынзылганы бо Хоойлунуң 16 чүүлүнде көрдүнген таварылгаларда, үндүрүг органнарынга киирер. Чагыг дугайында шынзылганы чагыгны берген кижи чүгле өлгениниң соонда тыпсыр.

6 чүүл. Нотариустуң ажыл-чорудулгазынга кызыгаарлаашкыннар

Нотариус:

— нотариат, эртем база башкылаашкын ажылындан аңгыда, бот-тускайлаң сайгарлыкчы болгаш өске-даа ажыл-чорудулга кылыр;

— керээлер чарып турар үеде аралаштырыкчы ачы-дуза чедирер эргези чок.

7 чүүл. Күрүнениң нотариат конторалары

Тыва Республикага күрүнениң нотариат контораларын Тыва Республиканың юстиция сайыдының киирип келгени-биле Тыва Республиканың Чазаа ажыдар болгаш хаар.

8 чүүл. Хуузунда практика-биле ажылдап турар нотариус

Хуузунда практика-биле ажылдап турар нотариус конторалыг, а ол ышкаш банкыга санажылга агар саныг болур хүлээлгелиг. Нотариус эт-хөреңгилиг болур болгаш эт-хөреңгизинге хамаарышпас хууда эргелерлиг база хүлээлгелерлиг болур, ажылдакчыларны хөлезилеп алыр болгаш үндүрер; кирген орулганы аайлап башкарар, бодунуң өмүнээзинден судка чүве чугаалаар болгаш күштүг хоойлужудулгага дүүштүр өске-даа ажылдарны кылыр эргелиг.

Тыва Республиканың база Россия Федерациязының хоойлужудулгаларының доктаатканы чурум ёзугаар күрүнениң социал хандырылга, эмнелге болгаш социал камгаладылга системазының ачы-дузазын ажыглаар.

9 чүүл. Нотариаттың херек эмгелели

Нотариаттың херек эмгелелин Россия Федерациязының Юстиция ямызының бадылааны чурумнар-биле дүүштүр нотариус боттандырар. Нотариаттың херек эмгелелиниң чурумнарын күрүне конторaларында ажылдап турар нотариустарның күүседип турары дээш контрольду Тыва Республиканың Юстиция ямызы, а хууда практика-биле ажылдап турар нотариустарга хамаарыштыр — Тыва Республиканың Юстиция ямызы-биле нотариат палатазы боттандырар.

10 чүүл. Нотариаттың херек эмгелелиниң дылы

Нотариаттың херек эмгелелин Тыва Республиканың хоойлужудулгазы-биле көрдүнген дылдарга чорудар. Бир эвес нотариат херээн кылыры-биле дилег киирген кижи нотариаттың херек эмгелелин кылып турар дылды билбес болза, бижээн документилерниң сөстерин нотариус азы очулдурукчу очулдуруп бээр ужурлуг.

11 чүүл. Нотариустуң хууда таңмазы, штампазы болгаш хуудустары

Нотариус Россия Федерациязының күрүне сүлдезиниң дүрзүзүн чураан, нотариустуң албан-дужаалын болгаш ажылын, адазының адының эге үжүктерин база ооң турар черин ийикпе, күрүнениң нотариат конторазының адын айыткан хуу таңмалыг, шынзыктырып, ат салган штампалардыг, хуузунда хуудустарлыг ийикпе, азы күрүнениң нотариат конторазының хуудустарлыг болур.

2 ЭГЕ. Нотариустуң албан-дужаалын доктаадып тургузарының болгаш дүжүрериниң чуруму

12 чүүл. Нотариустуң албан-дужаалын доктаадып тургузарының болгаш дүжүрериниң чуруму. Нотариуска бүрүн эргелерни бээри болгаш ооң бүрүн эргелерин соксадыры

Күрүнениң нотариат конторазында ажылдап турар нотариустуң албан-дужаалын Тыва Республиканың Юстиция ямызының киирип келгени-биле доктаадып тургузар болгаш дүжүрер. Күрүнениң нотариат конторазында ажылдап турар нотариусту албан-дужаалынга Тыва Республиканың Юстиция ямызы томуйлаар.

Нотариат бөлүүнде хууда практика-биле ажылдап турар нотариустарның албан-дужаалдарының санын нотариат палатазы-биле чөпшээрешкени ёзугаар Тыва Республиканың Юстиция ямызы тодарадыр.

Хууда практика-биле ажылдап турар нотариустарны, чөпшээрелдиг улустуң аразындан шилип тургаш нотариат палатазының сүмезинге үндезилээш, Тыва Республиканың Юстиция ямызы томуйлаар. Шилилгени эрттирериниң чурумун Россия Федерациязының Юстиция ямызы доктаадыр.

Күрүнениң нотариат конторазында ажылдап турар нотариусту күш-ажыл дугайында хоойлужудулга-биле дүүштүр үндүрер.

Хууда практика-биле ажылдап турар нотариус бүрүн эргелерин бодунуң күзээни-биле дүжүрер ийикпе:

— кем-херекти өжегээр үүлгеткени дээш нотариусту шииткенде, судтуң шиитпири хоойлу ёзугаар күштүг болуп эгелээнде;

— юридиктиг харысалгазын кызыгаарлаан азы хоойлунуң доктаатканы чурум биле харысалга чок деп көрген таварылгаларда;

— сагылга-чурумнуң каш удаа үүлгедиглерин, хоойлужудулганы үрээни дээш, а ол ышкаш кадыының байдалы-биле профессионал хүлээлгелерин күүседип шыдавас таварылгада (медицина түңнели барда) болгаш Тыва Республика биле Россия Федерациязының хоойлужудулгалары-биле тодараткан өске-даа таварылгаларда нотариат ажыл-чорудулгазын кылыр ооң эргезин казыыр дугайында судтуң шиитпиринге үндезилээш, бүрүн эргелеринден хостаар.

Үстүнде санап айыткан таварылгаларда Тыва Республиканың Юстиция ямызы нотариат палатазы-биле кады хууда практика-биле ажылдап турар нотариустуң ажыл-чорудулгазын судтуң шиитпирлээринге чедир соксадып каар эргелиг.

Тыва Республиканың Юстиция ямызы нотариат палатазы-биле кады бүрүн эргелерин соксадыр апарган нотариуста кадагалаттынып чыдар документилерни өске нотариуска дамчыдып бээр дугайында шиитпирни хүлээп алыр.

13 чүүл. Нотариат округу (нотариаттың ажыл-чорудулгазының девискээри)

Нотариат округун (нотариустуң ажыл-чорудулгазының девискээрин) кожууннарның, республика чагыргалыг хоорайларның кызыгаары-биле тургузар.

Томуйлаткан албан-дужаалынга нотариат ажыл-чорудулгазын кылыры-биле нотариат ажылдаар черлиг болур.

Нотариустуң ажыл-чорудулгазының девискээрин Тыва Республиканың Юстиция ямызы-биле нотариат палатазының кады үндүрген шиитпири-биле өскерткен туруп болур.

Хамааты бүрүзү нотариат ажылын кылдыртып алыры-биле бо Хоойлунуң 35 чүүлүнде көрдүнген таварылгалардан аңгыда кайы-даа нотариуска барып болур эргелиг.

Нотариустуң бодунуң нотариат округунуң девискээринден дашкаар нотариат ажылын чорудары ук ажылды күш чок деп санаарынга чылдак болбас.

Чагыг берикчизиниң аар аарааны-биле холбаштыр база ол үеде нотариустуң чок боор турарындан чагыгны шынзыдары-биле нотариаттың өске округунче чоруур эргелиг.

Хуузунда нотариустарның ажылының чурумун Тыва Республиканың Юстиция ямызы доктаадып тургузар.

14 чүүл. Нотариустуң даңгыраа

Албан-дужаалынга бир-ле дугаарында томуйлаткан нотариус дараазында утказыг:

«нотариустуң албан-хүлээлгезин хоойлу болгаш арын-нүүр-биле дүүштүр күүседириин, профессионал чажыттарны кадагалаар, кижиге мөге кылбас чоруктуң болгаш хүндүткелдиң принциптерин бодумнуң корум-чурумумга удуртулга болдурарын байырлалдыг биле даңгыраглап тур мен» деп сөстүг даңгыракты бээр.

3 ЭГЕ. Нотариустуң эргелери, хүлээлгелери болгаш харысалгалары

15 чүүл. Нотариустуң эргелери

Нотариус:

— аңаа дилег киирип келген хуу кижилерниң болгаш юридиктиг албан черлериниң эрге-ажыынга дүүштүр көрдүнген нотариаттың бо Хоойлуда ажыл-чорудулгаларын, кажан нотариат ажылын кылыр черин айтып бергенде Тыва Республиканың хоойлужудулгазы-биле азы делегей керээлериниң тодаратканы таварылгалардан аңгыда, кылып чорудар;

— дугуржулгаларның, билдириишкиннерниң болгаш өске-даа документилерниң төлевилелдерин тургузар, документилерниң хоолгаларын база олардан ушта бижилгелерни белеткээр, а ол ышкаш нотариат ажыл-чорудулгазын кылып чорударының талазы-биле тайылбырларны бээр;

— нотариат ажыл-чорудулгазын кылып чорударынга эргежок чугула медээлерни болгаш өске-даа документилерни хууда кижилерден база юридиктиг албан черлеринден негээр эргелиг.

16 чүүл. Нотариустуң хүлээлгелери

Нотариус хуу кижилерниң болгаш юридиктиг албан черлериниң эргелерин боттандырарынга база хоойлу ёзугаар эрге-ажыктарын камгалаарынга дуза чедирер, оларның эргелерин болгаш хүлээлгелерин тайылбырлаар, улустуң юридика талазы-биле билбезин олар өскээр ажыглап бербезин дээш, нотариаттыг ажыл-чорудулгаларны кыла бээриниң салдарларының дугайын сагындырар хүлээлгелиг.

Нотариус бодунуң хүлээлгелерин бо Хоойлуга база берген даңгыраанга дүүштүр күүседир. Нотариус ооң профессионал ажыл-чорудулгазын боттандырары-биле холбаштыр аңаа билдингир апарган медээлерни чажыды-биле кадагалаар хүлээлгелиг. Бир эвес нотариат ажылын кылып турганы-биле холбаштыр нотариуска удур кеземче херээн көдүрген болза, чажыттарны кадагалаарындан суд хостап болур.

Нотариат ажыл-чорудулгазы Тыва Республиканың база Россия Федерациязының хоойлуларынга ийикпе азы делегей керээлеринге дүүшпес таварылгаларда ону кылырындан нотариус ойталаар эргелиг.

Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың хоойлужудулга актыларында көрдүнген таварылгаларда хамаатыларның өнчүзү болуп шилчип турар эт-хөреңгиниң өртек-үнезиниң дугайында база ызыгуур салган ийикпе, азы белек кылдыр дамчыдып берип турар эт-хөреңгиден үндүрүг санаарынга эргежок чугула шынзылганы үндүрүг органынга нотариус киирип бээр хүлээлгелиг.

17 чүүл. Нотариустуң харысалгазы

Нотариустуң ажыл-чорудулгазын кылганының дугайында медээлерни өжегерээн чарлаан ийикпе, азы нотариаттың хоойлуга дүүшпес ажылын кылган уржуунда чедирген каражазын судтуң шиитпири-биле нотариус эгидер ужурлуг. Бир эвес ындыг эгидиишкин өске чурум-биле алдынмас болза, өске таварылгаларда нотариус дедир эгидер.

Хууда практика-биле ажылдап турар нотариус Тыва Республиканың база Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга чөрүшкек чүүлдер кылышкан таварылгада ооң ажыл-чорудулгазын албан-дужаалдыг кижилерниң ийикпе, азы бо Хоойлунуң 7-ги эгезинде айыткан органнарның киирип келгени биле суд соксадып болур.

Күрүнениң нотариат конторазында ажылдап турар нотариус Тыва Республиканың база Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга карышкак чүүлдер кылышкан таварылгада хоойлунуң доктаатканы чурум ёзугаар харысалгага онаажыр.

Бо Хоойлунуң 16 чүүлүнүң дөрткү кезээниң көргени медээлерни үндүрүг органынга киирбээн ийикпе, азы ой-шаанда киирбээн таварылгада хоойлужудулга ёзугаар нотариусту суд чуруму-биле харысалгага киирип болур.

18 чүүл. Хууда практика-биле ажылдап турар нотариустуң ажыл-чорудулгазының камгаладылгазы

Хууда практика-биле ажылдап турар нотариус бодунуң ажыл-чорудулгазының камгаладылгазының керээзин чарып алыр хүлээлгелиг. Нотариус камгаладылгазының керээзин чарбайн, бодунуң ажыл-чорудулгазын күүседир эргези чок.

Камгаладылга түңү хоойлунуң доктаатканы айда ажыл төлевириниң эң биче 100 катап хемчээлинден эвээш эвес болур ужурлуг.

4 ЭГЕ. Нотариустуң стажерунуң албан-хүлээлгези. Хууда практика-биле ажылдап турар нотариустуң албан-хүлээлгезин дакпырлаарының чуруму

19 чүүл. Нотариустуң стажерунуң албан-хүлээлгезинге томуйлаары

Нотариустуң стажерунуң албан-хүлээлгезинге күш-ажылчы керээге үндезилеп томуйлаар.

Нотариустуң стажеру дээди азы ортумак тускай юридиктиг эртемниг кижи боор болур.

Нотариустуң стажерунуң эргелерин болгаш хүлээлгелерин күш-ажылчы керээ-биле тодарадыр.

20 чүүл. Хууда практика-биле ажылдап турар нотариусту дакпырлап турар кижиге бүрүн эргелерни бээри.

Түр када чок турар нотариусту солуп турар кижиге нотариустуң бүрүн эргелерин бо Хоойлунуң 2 пунктузунуң бирги кезээниң негелделеринге дүгжүп турар улустуң аразындан нотариустуң саналы-биле түр када чок турар үезинде ооң хүлээлгелерин күүседири-биле нотариат конторазы-биле кады Тыва Республиканың Юстиция ямызы бээр. Нотариустуң бүдүн чыл дургузунда (шөлээ, аарыг болгаш чөптүг чылдагааннар) албан-хүлээлгелерин күүседир аргажок апаарының үндезиннерин тодарадып тургаш, нотариуска бүрүн эргелерни бээрин боттандырган туруп болур.

Түр када чок турар нотариусту солуп турар кижиге бүрүн эргелери нотариат ажылын кылыр эргени аңаа бергениинден база нотариустуң албан-хүлээлгелерин шуут күүседи бергениинден эгелээр болгаш ону нотариуска дужаап берген үезинде доостур.

Түр када чок турар нотариусту солуп турар кижи нотариустуң хүлээлгезин күүседип турар үеде нотариус бодунуң албан-хүлээлгелерин күүседир эргези чок.

21 чүүл. Хууда практика-биле ажылдап турар нотариусту солуп турар кижиниң ажыл төлевири болгаш харысалгазы

Түр када чок турар нотариусту солуп турар кижи нотариустуң хүлээлгезин күүсеткени дээш чөпшээрежилгеде көрдүнген акша төлевирин алыр.

Түр када чок турар нотариусту солуп турар кижиниң хөделиишкиннериниң чедиргени каража дээш нотариус харыылаар. Ынчаарга нотариус болза, ооң хүлээлгелерин күүседип турган кижиге чедирген каражазының хемчээли-биле регресс негелдени киирер эргелиг.

5 ЭГЕ. Нотариустарның ажыл-чорудулгазының саң-хөө хандырылгазы

22 чүүл. Нотариаттың ажыл-чорудулгазының болгаш нотариустарның чедирип турары өске-даа ачы-дузаларының төлевири

Күрүнениң нотариат конторазында ажылдап турар нотариус нотариат ажыл-чорудулгазын кылганы, документилер төлевилелдерин тургусканы, документилерниң хоолгаларын (дубликаттарны) кылып бергени база техниктиг ажылдарны күүсеткени дээш, Тыва Республика биле Россия Федерациязының хоойлужудулгаларының доктаатканы төлевир ёзугаар күрүне каайлызын тыртып алыр.

Бо чүүлдүң бирги кезээнде айыткан ажылдарны кылганы дээш, хууда практика-биле ажылдап турар нотариус, күрүнениң нотариат конторазынга шак-ла ындыг ажылды кылганы дээш көрген күрүне каайлызының чогуур хемчээлдери-биле дүгжүр тариф-биле төлевирин тыртар. Алган акша-хөреңгилери нотариустуң эргезинге артып каар.

Күрүне каайлызын ийикпе тариф ёзугаар түңнү төлээн соонда, нотариат ажыл-чорудулгазын кылган деп санаар.

Күрүне каайлызының дугайында хоойлужудулгада хуу кижилерге болгаш юридиктиг албан черлеринге көрдүнген чиигелделерни күрүнениң нотариат контораларында ажылдап турар нотариустар база хууда практика-биле-даа ажылдап турар нотариустар нотариат ажыл-чорудулгазын кылганда документилер төлевилелдерин тургузуп, хоолгалар кылып база техниктиг ажылды күүседип бергенде, ол улуска хамаарыштыр бээр.

Нотариус бодунуң ажылдаар девискээринден дашкаар нотариат ажылын кылыры-биле чоруур апарганда, хуу кижилер болгаш юридиктиг албан черлери ооң херек кырында транспорт болгаш өске-даа чарыгдалдарын эгидип бээр.

23 чүүл. Нотариат ажыл-чорудулгазын акшаландырары болгаш үндүрүг онаары

Хууда практика-биле ажылдап турар нотариустуң ажыл-чорудулгазын акшаландырарының кирер дөзү болза, нотариат ажылын кылганы, техниктиг байдалдыг ачы-дуза чедиргени база документилерниң төлевилелдерин тургусканы дээш ооң алыры акша-хөреңги боор турар.

Хууда практика-биле ажылдап турар нотариустуң алганы акша-хөреңгилер үндүрүглерни төлээниниң, албан дужаар өске-даа төлелгелерниң соонда, нотариустуң өнчүзү болуп кирер.

Депозиттиг саннарда туруп турар акша-хөреңгилер хууда практика-биле ажылдап турар нотариустуң орулгазы болбас.

Хууда нотариат ажыл-чорудулгазынга Тыва Республиканың база Россия Федерациязының хоойлужудулгалары-биле, өске-даа актылары-биле үндүрүг онаар.

Күрүнениң нотариат контораларын Тыва Республиканың республика бюджединден тырткан акшаларның күсели-биле, а ол ышкаш нотариат ажыл-чорудулгаларын кылганы дээш күрүне нотариустарының тыртканы, күрүне каайлызының түңүнден 30 хуу хемчээл-биле тус чер бюджединден тырткан акшаларның күсели-биле ажаап-тежээр: ооң иштинде 20 хуузун — күрүнениң нотариат контораларының материал-техниктиг хандырылгазынга, а 10 хуузун — күрүнениң нотариустарының ажылынга немелде төлевиринге үндүрер.

6 ЭГЕ. Нотариат палатазы

24 чүүл. Нотариат палатазы

Нотариат палатазы нотариустарның 10 кижиден эвээш эвес составтыг кежигүн боор турарынга үндезилеттинген, профессионал каттыжыышкын боор турар, коммерция кылбас организация болур.

Ооң аңгыда нотариат ажыл-чорудулга кылыр эргелиг чөпшээрелди алган ийикпе чөпшээрелди алыр күзелдиг улус нотариат палатазының кежигүннери база боор болур.

Нотариат палатазы юридиктиг албан чери болуп турар болгаш бодунуң ажылын бот-эргелеңниң принциптеринге организастаар. Нотариат палатазының ажыл-чорудулгазын Тыва Республиканың хоойлужудулгазы база ооң уставы-биле дүүштүр боттандырар.

Нотариат палатазының уставын нотариат палатазының кежигүннериниң хуралы хүлээп алыр болгаш Тыва Республиканың Юстиция ямызы бүрүткээр.

Тыва Республиканың Юстиция ямызы нотариат палатазының хоойлуларын болгаш уставын сагыыр кезээнге нотариат палатазының ажыл-чорудулгазы дээш контрольду боттандырар.

Нотариат палатазы эрткен чылда бодунуң ажыл-чорудулгазы дээш отчетту Тыва Республиканың Юстиция ямызынга киирер.

25 чүүл. Нотариат палатазының бүрүн эргелери

Нотариат палатазының бүрүн эргелерин бо Хоойлу-биле, а ол ышкаш ооң уставы-биле тодарадыр.

Нотариат конторазы нотариустарны төлээлээр болгаш оларның эрге-ажыын камгалаар, хууда нотариат ажыл-чорудулгазын хөгжүдеринге дуза чедирер болгаш деткиир; нотариат албан-дужаалга кордап турар улустуң белеткелин организастаар, нотариустарның профессионал мергежилин бедилер, нотариустарның ажыл-чорудулгазы-биле холбашкан херектер талазы биле судтуң томуйлааны экспертизаларынга чарыгдалдарны эгидип төлээр. нотариат ажыл-чорудулгазының камгаладылгазын организастаар.

26 чүүл. Нотариат палатазының органнары

Нотариат палатазының дээди органы болза нотариат палатазының кежигүннериниң хуралы болур. Нотариат палатазының нотариустары боор турар кежигүннери шиитпирлээр болгаш бадылаар эргелиг, а арткан кежигүннери — чөвүлээр эргелиг болур.

Нотариат палатазының кежигүннериниң хуралындан соңгуткан нотариат палатазының баштаар чери болгаш президентизи нотариат палатазын удуртур. Нотариат палатазының баштаар чери-биле президентизиниң, нотариат палатазының кежигүннериниң хуралының бүрүн эргелерин нотариат палатазының уставы-биле доктаадып чурумчудар.

27 чүүл. Кежигүн дадывырлары болгаш нотариат палатазынга өске-даа төлевирлер

Нотариат палатазы бодунуң ажыл-хүлээлгезин күүседиринге эргежок чугула кежигүн дадывырларының база өске-даа төлевирлерниң хемчээлин нотариат палатазының кежигүннериниң хуралы тодарадып доктаадыр.

28 чүүл. Тыва Республиканың Юстиция ямызынга база нотариат палатазынга нотариустарның медээлер бээр хүлээлгези

Тыва Республиканың Юстиция ямызы база нотариат палатазы нотариустап, түр када чок нотариусту солуп турар кижиден нотариат ажыл-чорудулганы кылганының дугайында медээлерни, ооң саң-хөө ажыл-чорудулгазынга хамааржыр өске-даа документилерни, а эргежок чугула таварылгада — хууда, ооң иштинде профессионал этиканың негелделерин сагываанының айтырыгларының талазы-биле тайылбырны бээрин негеп болур.

Нотариат палатазы алган медээлерни нотариустуң ажыл-чорудулгазының камгаладылгазын боттандырып турар албан черлеринге дамчыдып берип болур эргелиг.

Нотариат палатазының албан-дужаалдыг улузу нотариаттың ажыл-чорудулгазын кылганының чажыдын кадагалаар хүлээлгелиг. Чажытты чарлап дыңнатканы, хууда практика-биле ажылдап турар нотариуска каража-когарал чедиргени дээш буруулуглар хоойлужудулга ёзугаар харысалга чүктээр.

7 ЭГЕ. Нотариустарның ажыл-чорудулгазы дээш контроль

29 чүүл. Нотариаттың ажыл-чорудулгазын кылганы дээш суд контролю.

Нотариаттың ажыл-чорудулгазын кылырындан ойталааны азы нотариаттың ажыл-чорудулгазын шын эвес кылганда суд чуруму-биле хомудаар

30 чүүл. Нотариустарның профессионал хүлээлгелериниң күүселдези дээш контроль

Күрүнениң нотариат контораларында ажылдап турар нотариустарның профессионал хүлээлгелерин күүседип турары дээш контрольду Тыва Республиканың Юстиция ямызы, а хуузунда практика-биле ажылдап турар нотариустарның — Тыва Республиканың Юстиция ямызы биле нотариат палатазы боттандырар. Үндүрүг хоойлужудулгазының күүселдези дээш контрольду үндүрүг органнары боттандырар. Нотариустуң ажылын организастааның хыналдазын эргежок чугула ындыг байдал туруп келгениниң аайы-биле чорудар.

Хыналдаларны чорудар деп төлээлеттирген албан-дужаалдыг улус, а хуу кижилер база юридиктиг албан черлери-биле санаашкыннарга хамааржыр медээлерни болгаш документилерни нотариустар бээр ужурлуг.

2. КЕЗЭЭ. НОТАРИАТТЫҢ АЖЫЛ-ЧОРУДУЛГАЛАРЫ БОЛГАШ ОЛАРНЫ КЫЛЫРЫНЫҢ ДҮРҮМНЕРИ

8 ЭГЕ. Нотариустарның болгаш албан-дужаалдыг төлээлеттирген улустуң кылыр ажылдары

31 чүүл. Хууда практика-биле ажылдап турар нотариустарның кылып турары нотариат ажылдары

Хууда практика-биле ажылдап турар нотариустар нотариаттың дараазында ажылдарын кылыр:

1. айда ажыл төлевириниң эң кудуку хемчээлинден 300 катап ашпас өртек-үнелиг эт-хөреңгини хавырарының керээлеринден өске дугуржулгаларны шынзыдып бадылаар;
2. ашак-кадайның ниити эт-хөреңгизинде үлүүнде өнчүге эрге дугайында херечилелдерни тыпсып бээр;
3. эт-хөреңгини хавырарын шиитпирлээр база хавырарын күш чок болдурар;
4. документилерниң хоолгаларының болгаш олардан ушта бижилгелерниң шынныын херечилээр;
5. документилерде хол үжүүн ылап ол деп херечилээр;
6. документилерни бир дылдан өскезинче очулдурганының ылаптыын шынзыдар;
7. хамаатыларның дириг турарының фактызын шынзыдар;
8. хамаатының ол-бо черде турарының фактызын шынзыдар;
9. фотографияда чурук биле хамаатының арын-бажының дөмейин шынзыдар;
10. документилерни дужаап көргүскен үезин шынзыдар;
11. хуу кижилерниң болгаш юридиктиг албан черлериниң өске хуу кижилерге база юридиктиг албан черлеринге билдириишкиннерин дамчыдып бээр;
12. акша түңнерин болгаш өртек-үнелиг саазыннарны депозитке хүлээп алыр;
13. күүседир документилерге хол үжүүн салыр;
14. вексельдер талазы-биле удурланыышкыннарын кылыр;
15. чектерни төлээр кылдыр киирер болгаш чектерни төлевээнин шынзыдар;
16. документилерни кадагалаары-биле хүлээп алыр;
17. далай айтырыгларының талазы-биле удурланыышкыннарны кылыр;
18. барымдаа-бадыткалдың шынныын хандырар.

Россия Федерациязының база Тыва Республиканың хоойлужудулга актылары-биле нотариаттың өске-даа ажыл-чорудулгазын көрүп болур.

32 чүүл. Күрүнениң нотариат контораларындан ажылдап турар нотариустарның кылып турары нотариат ажыл-чорудулгалары.

Күрүнениң нотариат контораларында ажылдап турар нотариустар бо Хоойлунуң 31 чүүлүнүң көргени нотариат ажыл-чорудулгазын кылыр, а ол ышкаш эт-хөреңгиниң өртек-үнезин кызыгаарлаашкын чокка ону хавырарының керээзин бадыткап шынзыдар, салгалга эрге дугайында херечилелдерни бээр болгаш салгалга алган эт-хөреңгини камгалаар хемчеглерни алыр.

Нотариат округунга күрүнениң нотариат конторазы чок турда, салгалга эрге дугайында херечилелди тыпсып бээр болгаш салгалга алган эт-хөреңгини камгалаар хүлээлгени Тыва Республиканың Юстиция ямызының база нотариат конторазының кады шиитпири-биле хууда практика-биле ажылдап турар нотариустарның бирээзинге дагзыр.

Ашак-кадай улустуң кайы-бирээзи өлген таварылгада салгал эт-хөреңгизин алыр эрге дугайында херечилелди салгал эргезин тодарадып киирер хүлээлгелиг нотариус тыпсып бээр.

33 чүүл. Күүсекчи эрге-чагырга органнарының албан-дужаалдыг улузунуң кылыры нотариат ажыл-чорудулгазы

Чурттакчылыг черде нотариус чок турар таварылгада күүсекчи эрге-чагырга органнарының нотариат ажыл-чорудулгалар кылыр кылдыр төлээлеттирген албан-дужаалдыг улузу дараазында нотариат ажыл-чорудулгаларын кылыр:

1) чагыгларны шынзыдар;
2) бүзүредилгени шынзыдар;
3) салгал дамчаан эт-хөреңгини камгалаары-биле хемчеглерни алыр;
4) документилерде хол үжүүнүң ылап шынын херечилеп бадыткаар.

34 чүүл. Нотариат ажыл-чорудулгаларын кылырының чуруму

Нотариустарның нотариат ажыл-чорудулгаларын кылырының чурумун Тыва Республика биле Россия Федерациязының хоойлужудулгалары-биле доктаадыр.

Нотариузу чок чурттакчылыг черлерде күүсекчи эрге-чагырга органнарының албан-дужаалдыг улузунуң нотариат ажыл-чорудулгаларын кылырының чурумун Тыва Республиканың Юстиция ямызының бадылааны, нотариат ажыл-чорудулгаларын кылырының чурумунуң дугайында саавыр-биле доктаадыр.

9 ЭГЕ. Нотариат ажыл-чорудулгаларын кылырының кол-кол чурумнары

35 чүүл. Нотариат ажыл-чорудулгаларын кылыр чери

Кажан хоойлужудулга ёзугаар нотариат ажыл-чорудулгаларын доктаамал нотариус кылыр ужурлуг турда, бо Хоойлунуң 32, 42 51, 57-59. 64. 65, 69, 81; 90, 109 чүүлдеринде көрдүнген таварылгалардан аңгыда, нотариат ажыл-чорудулгаларын кандыг-даа нотариус кылыр

36 чүүл. Нотариат ажыл-чорудулгаларын кылырын соңгаарладырының болгаш ара соксадырының үндезиннери база хуусаалары.

Хуу кижилерден база юридиктиг албан черлеринден немелде медээлерни негээри ийикпе азы документилерни экспертизаже чорудары эргежок чугула апарган таварылгада нотариат ажыл-чорудулгаларын кылырын соңгаарладып каап болур.

(Уламчызы 3-кү арында).

НОТАРИАТ ДУГАЙЫНДА ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХООЙЛУЗУ

(Эгези 2-ги арында).

Бир эвес ол ажылдарны кылырынга удур оларда дадагалзаалар чогуунуң дугайында сонуургалдыг улусту хоойлу ёзугаар айтырары эргежок апарза, нотариаттың ажыл-чорудулгаларын кылырын соңгаарлаткан турар ужурлуг. Нотариат ажыл-чорудулгаларын кылырын соңгаарладырының хуусаазы нотариат ажыл-чорудулгаларын кылырын соңгаарладыр дугайында доктаалды хүлээп алган хүнүнден бир ай ашпас болур ужурлуг.

Сонуургалдыг өске бир кижиниң бадыткап шынзыдып бээри-биле дилег киирген эргезин ийикпе, фактызын судка чаргылдажып келген сонуургалдыг кижиниң билдириишкини-биле нотариат ажыл-чорудулгазын кылырын он хонуктап орай эвес үеде соңгаарладып каап болур. Бир эвес ол хуусааның иштинде билдириишкин кирбээн дугайында судтан дыңнадыг келбээн болза, нотариат ажыл-чорудулгазын кылыр ужурлуг.

Сонуургалдыг өске бир кижиниң бадыткап шынзыдып бээри-биле дилег киирген эргезин ийикпе, азы фактызын чаргылдажып келген сонуургалдыг кижиниң билдириишкини киирген дугайында дыңнадыгны алган таварылгада херекти суд шиитпирлегиже чедир нотариат ажыл-чорудулгазын кылырын түр соксадыр.

37 чүүл. Нотариат ажыл-чорудулгазын кылып бээрин дилээн кижиниң ал-бодун тодарадыры

Нотариат ажыл-чорудулгазын кылырда, нотариат ажыл-чорудулгазын кылып берзин деп дилээн хамаатының, ооң төлээзиниң ийикпе, азы юридиктиг албан чериниң төлээзиниң ал-бодун нотариус тодарадыр.

Ал-ботту тодарадырда, паспортка ийикпе, азы нотариат ажыл-чорудулгаларын кылып бээри-биле дилээн хамаатының ал-бодунга хамааржыр, ол нотариат ажыл-чорудулгазын кылырынга эргежок чугула медээлер киирген өске-даа документилерге үндезилеп тургузар.

38 чүүл. Дугуржулгаларга киржип турар хамаатыларның харысалганы билири болгаш юридиктиг албан чериниң хоойлу билир аргалыын хынаары

Дугуржулгаларны шынзыдарда, дугуржулгаларда киржип турар хамаатыларның харысалга билирин илередир болгаш юридиктиг албан черлериниң хоойлуну билирин хынаар. Дугуржулганы төлээлекчи чарып турар таварылгада ооң бүрүн эргелиин база хынаар.

39 чүүл. Нотариат талазы-биле шынзыдып турар дугуржулгага, билдириишкинге база өске-даа документилерге ат салырының чуруму

Нотариат талазы-биле дугуржулганың утказын, а ол ышкаш билдириишкиннерни болгаш өске-даа документилерни киржикчилерге дыңналдыр номчуп бээр ужурлуг. Нотариат чуруму-биле тургузуп турар документилерге нотариус олуржуп турда, ат салыр.

Бир эвес хамааты кижи күш-шыдалының четпестериниң уржуундан, аарыгның азы өске-даа кандыг-бир чылдагааннар-биле боду ат салып шыдавас болза, ынчан ооң дааскаы-биле ол боду олуржуп база нотариус олуржуп турда, дугуржулгага, билдириишкинге азы өске-даа документилерге нотариат ажыл-чорудулгазын кылзын деп дилээн хамааты бодунуң холу-биле салып шыдавас чылдагаанын айтып тургаш, өске хамааты ат салып болур.

40 чүүл. Нотариат ажыл-чорудулгаларын кылырда киирер документилерге негелделер

Нотариат ажыл-чорудулгаларын кылырда балап азы немей бижип каан чүүлдерлиг, шыйыпкан сөстерлиг, тайылбырлаваан өске-даа эдилгелерлиг документилерни, а ол ышкаш карандаш-биле бижээн документилерни нотариустар хүлээп албас.

Нотариат талазы-биле шынзыдып турар дугуржулганың сөзүглелинге атты билдингир болгаш тода салыр, документиниң утказынга хамааржыр чурагайларны болгаш хуусааларны оола чалаарда бир улаа сөстер-биле айтыр, а юридиктиг албан черлериниң аттарын — кызырбайн, оларның органнарының адрестерин айтып тургаш бижиир ужурлуг. Хамаатыларның фамилияларын, аттарын болгаш адаларының аттарын, чурттап турар черлериниң адрестерин долузу-биле бижиир ужурлуг.

Бир ама саазын ажып турар хөмчээлдиг документиге ама саазыннарны көктээр, дугаарлаар болгаш таңмалаар ужурлуг.

41 чүүл. Шынзыдыг бижиктерни кылыры болгаш херечилелдерни тыпсыры

Дугуржулгаларны шынзыдарда, документилерниң хоолгаларының болгаш олардан ушта бижилгелериниң езулуг шынныын, документилерде салган аттарның ылаптыын, документилерни бир дылдан өскезинче очулдурганының чазыг чогун херечилээрде, документилерни киирип келген үезин бүзүредип шынзыктырарда, чогуур документилерге шынзыдыг бижимелдерни кылыр.

Эт-хөреңгини салгап алырының эргезин, өнчү алыр эргезин бадыткаарда, хамаатының дириг бар болгаш ол-бо черде туруп турарының барымдаазын, фото-чурукта тырттырган кижиниң хамааты-биле дөмейиниң база документилерни кадагалап шыгжаары-биле хүлээп алганын шынзыдарда, чогуур херечилелдерни тыпсып бээр.

42 чүүл. Нотариат ажыл-чорудулгаларын кылыр эргени кызыгаарлаары

Тыва Республиканың девискээринге нотариат ажыл-чорудулгаларын чүгле Юстиция яамызының тывысканы, чөпшээрелдиг ийикпе азы Тыва Республиканың Юстиция яамызындан өске-даа документилиг нотариустар кылып чорудар.

Нотариус бодунуң адынга база бодунуң өмүнээзинден, бодунуң ашааның (кадайының) адынга болгаш оларның өмүнээзинден, оларның база бодунуң төрелдериниң (ада-иезиниң, уруг-дарыының, оларның ажы-төлүнүң) өмүнээзинден нотариат ажыл-чорудулгаларын кылыр эргези чок.

Кажан Тыва Республиканың хоойлужудулгазы-биле дүүштүр нотариат ажыл-чорудулгазын ол-бо нотариат конторазынга кылыр ужурлуг таварылга турда, ону кылыр черни Россия Федерациязының Юстиция яамызының доктааткаңы чурум ёзугаар тодарадыр.

43 чүүл. Нотариат ажыл-чорудулгаларын кылырындан ойталаары

Нотариат ажыл-чорудулгаларын бир эвес:

— ындыг ажыл-чорудулганы кылыры хоойлуга карышкак болза,

— ажыл-чорудулганы өске нотариус кылыр ужурлуг;

— нотариат ажыл-чорудулгазын кылып бээр дугайында харысалгазын билбес хамааты ийикпе, азы эргежок чугула бүрүн эргези чок төлээлекчи дилег киирип келген болза;

— юридиктиг албан чериниң өмүнээзинден кылган дугуржулга ооң уставында ийикпе, азы дүрүмүнде айыттынган сорулгаларга карышкак болза;

— хоойлуларның негелделеринге дугуржулга дүүшпес болза;

— нотариат ажыл-чорудулгазын кылыры-биле киирген документилер хоойлужудулганың негелделеринге дүүшпес таварылгаларда кылырындан ойталаар.

Нотариат ажыл-чорудулгазын кылып бериңер деп кижиниң дилээниинден ойталааныының чылдагаанын аңаа бижимел-биле тайылбырлап бээр болгаш ону хомудаарының чурумун тайылбырлап бээр ужурлуг. Бо таварылгаларда нотариат ажыл-чорудулгазын кылыры-биле дилег киирген хүнүнден соңгаар он хонук хуусаадап орай эвесте нотариат ажыл-чорудулгазын кылырындан ойталаан дугайында доктаалды нотариус үндүрер.

44 чүүл. Нотариат ажыл-чорудулгаларынга хамаарыштыр хомудаары ийикпе, азы оларны кылырындан ойталаары

Нотариат ажыл-чорудулгазын кылганы шын эвес деп санаан ийикпе, азы нотариат ажыл-чорудулгазын кылырындан ойталааны шын эвес деп санап, айтырыг көдүрген кижи күрүнениң нотариат конторазының хуусада практикалап турар нотариустуң турар чериниң аайы-биле кожууннуң (хоорайның) улус судунче ол дугайында хомудал киирер эргелиг.

Нотариаттың кылган ажыл-чорудулгазын үндезилээн эрге дугайында сонуургалдыг улустуң аразынга тыптып келген маргылдааны суд азы Тыва Республиканың Дээди арбитраж суду хомудалды сайгарар чурум-биле чугаалажып көөр.

45 чүүл. Нотариаттың ажыл-чорудулгаларын бүрүткээри

Нотариаттың ажыл-чорудулгаларын даңзы дептеринге бүрүткээр.

Бо Хоойлунуң 5 чүүлүнүң үшкү база дөрткү кезектеринде болгаш 28 чүүлүнде айыткан организацияларның болгаш хуу кижилерниң бижимел билдириишкиннери-биле даңзы дептеринде ушта бижимелдерни нотариустар бээр хүлээлгелиг.

46 чүүл. Нотариат ажыл-чорудулгаларын бүрүткээр даңзы дептерлериниң, нотариат херечилелдериниң шынзыдыг бижимелдериниң майыктары

Нотариаттың ажыл-чорудулгаларын бүрүткээр даңзы дептерлерин, нотариат херечилелдериниң, дугуржулгаларга болгаш херечилел документилеринге шынзыдыг бижиктерниң майыктарын Россия Федерациязының Юстиция яамызы тодарадып доктаадыр.

47 чүүл. Нотариат талазы шынзыдып турар документилерниң дубликаттарын бээри

Бир кезээ нотариат конторааларының херектеринде шыгжаттынып чыдар документилерни чидирген таварылгаларда хамаатыларның, оларның өмүнээзинден ийикпе, азы даалгазы-биле нотариат ажыл-чорудулгазын кылган юридиктиг албан черлериниң хоойлу ёзугаар төлээлериниң бижип киирген билдириишкиннери-биле чидирген документилерниң хоолгаларын бээр.

Документилерни бо Хоойлунуң 5 база 45 чүүлдериниң негелделерин сагып тургаш бээр.

10 ЭГЕ. Дугуржулгаларны шынзыдары

48 чүүл. Нотариат чуруму-биле шынзыдар дугуржулгалар

Тыва Республиканың база Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле ылапла нотариат майыы-биле чарар дугуржулгаларны нотариус шынзыдар. Талаларның күзээни-биле өске-даа дугуржулгаларны шынзыдып болур.

49 чүүл. Дугуржулгалар төлевилелдериниң утказын болгаш ужур-дузазын талаларга тайылбырлаары

Оларның киирип келгени дугуржулга төлевилелдериниң утказын база ужур-дузазын талаларга тайылбырлап бээри болгаш утказы талаларның херек кырында сагыш-сеткилинге дүгжүп турар бе дээрзин база бо Хоойлунуң негелделеринге карышпас бе дээрзин хынаар хүлээлгелиг.

50 чүүл. Хавырар болгаш бүрүткедир ужурлуг эт-хөреңгиниң долаазының дугайында керээлерни шынзыдары

Хавырар болгаш бүрүткедир ужурлуг эт-хөреңгиниң долаазының дугайында керээлерни, хавырар азы эгезин салып турар эт-хөреңгиге өнчүнү бадыткап турар документилерни кииргенде шынзыдып болур.

51 чүүл. Чуртталга бажыңын тудар, чуртталга бажыңын болгаш өске-даа шимчевес эт-хөреңгини хавырар дугайында керээлерни шынзыдары

Берген чер участогунга чуртталга бажыңы тударының дугайында керээни чер участогунуң үндүрүп берген чериниң аайы-биле нотариус шынзыдар.

Чуртталга бажыңын, дачаны, чер участогунуң болгаш шимчевес өске-даа эт-хөреңгини хавырар дугайында керээлерни айыттынган өнчү-хөреңгиниң турар чериниң аайы-биле шынзыдар.

52. чүүл. Чагыгларны шынзыдары

Тыва Республиканың болгаш Россия Федерациязының хоойлужудулгазының негелделери-биле дүүштүр харысалгазын билир хамаатыларның тургузуп каан болгаш нотариуска боттарының көргүскени чагыгларын нотариус шынзыдар. Чагыгларны төлээлер дамчыштыр шынзыдарын чөпшээревес.

Чагыгны шынзыдарда чагыг берген кижиден чагып турар өнчү-хөреңгиге ооң эргезин бадыткаар шынзыдылга эккээри херегլеттинмес.

53 чүүл. Чагыгларны өскертириниң болгаш күш чок кылырының чуруму

Нотариус чагыгларны күш чок кылырының дугайында дыңнадыг, а ол ышкаш баштай кылган чагыгны өскертир азы күш чок кылып турар чаа чагыг алган таварылгада, ол дугайында чагыгның нотариуста шыгжаткан бир кезээнге болгаш нотариат ажыл-чорудулгаларын бүрүткээн даңзыга демдеглээр. Чагыгны күш чок кылырының дугайында дыңнадыгны нотариат чуруму-биле шынзыткан турар ужурлуг.

54 чүүл. Бүзүредилгелерни шынзыдары

Нотариустар чаңгыс азы элээн каш кижиниң өмүнээзинден, чаңгыс азы элээн каш кижиниң адынга бүзүредилгелерни шынзыдар

Өске кижиге бүзүрээриниң эргезин айтып каан кол үндезин бүзүредилгени эккеп көргүскенде, өске кижиге ынанып берген бүзүредилгези нотариат чуруму-биле күштүг деп хүлээп алыр.

Өске кижиге ынанып берген бүзүредилгеге кол үндезин бүзүредилгеде көргүскенинден хөй эргелер турбас ужурлуг. Өске кижиге ынанып берген бүзүредилгениң күштүг болур хуусаазы аңаа үндезилээш тыпсып берген бүзүредилгениң күштүг болур хуусаазындан ашпас ужурлуг.

55 чүүл. Дугуржулганың ужур-утказын илереткен документилерниң кезек саны

Нотариат чурумун ёзугаар шынзыткан дугуржулганың ужур-утказын илереткен документилерниң каш кезек саны талалар ийи кезектен, ооң бирээзи нотариат конторазының, күүсекчи эрге-чагырга органының херектеринге азы хуусада практика-биле ажылдап турар нотариуска артып калыр. Нотариат ажыл-чорудулгазын кылып бээри-биле келген кижиниң дилээн ёзугаар айыткан документилерниң бир кезээн шыгжаары-биле нотариус хүлээп алыр.

11 ЭГЕ. Салгал дамчыыр эт-хөреңгини камгалаары-биле хемчеглерни хүлээп алыры. Салгал дамчыыр эт-хөреңгиге эргезиниң дугайында херечилелди тыпсыры

56 чүүл. Салгал дамчыыр кылдыр айыттынган эт-хөреңгиниң дугайында салгакчыларны дыңнадыры

Салгал дамчыыр кылдыр айыттынган эт-хөреңгиниң дугайында медээ алган нотариус чурттап азы ажылдап турар черин билири салгакчыларны ол дугайында дыңнадыр ужурлуг.

Өнчү салгакчылары нотариус оон аңгыда массалыг информация чепсектеринге ол дугайында ажык медээ азы дыңнадыг хевирлиг кылдыр келдиртип болур.

57 чүүл. Салгал дамчыыр эт-хөреңгини хүлээп алырының дугайында ийикпе азы ооң ойталаарының дугайында билдириишкинни хүлээп алыры

Салгал дамчыыр эт-хөреңгини ажыткан черге нотариус хоойлужудулга ёзугаар салгал дамчыыр эт-хөреңгини хүлээп алырының дугайында ийикпе азы оон ойталаарының дугайында бижип каан билдириишкинни хүлээп алыр.

58 чүүл. Салгалга эт-хөреңги берген кижиниң чегдирикчилеринден негелделерни хүлээп алыры.

Салгал дамчыыр эт-хөреңгини ажыткан черге салгалга эт-хөреңги берген кижиниң чегдирикчилеринден негелделерни хоойлужудулга ёзугаар нотариус хүлээп алыр. Негелделерни бижимел-биле киирер ужурлуг.

59 чүүл. Салгал дамчыыр эт-хөреңгини камгалаары

Кажан ол чорук эт-хөреңги салгакчыларының, чөпшээрел албаннарының, чегдирикчилериниң азы күрүнениң эрге-ажыктарынга эргежок чугула болза, салгал дамчыыр эт-хөреңги ажыткан черге хамаатыларның база юридиктиг албан черлериниң дыңнадыы-биле азы бот-идепкейи-биле салгал дамчыыр эт-хөреңгини камгалаарының хемчеглерин алыр.

60 чүүл. Салгал дамчыыр эт-хөреңгини камгалаарынга хемчеглерни алыр дугайында даалга

Бир эвес салгал-биле эт-хөреңгизи берикчизиниң эт-хөреңгизи азы ооң кезээ салгалга алыр чүүлдерни ажылдар черинде эвес турар болза, салгалга алыр чүүлдерни ажыдар чериниң аайы-биле нотариуска ийикпе. азы салгалга алыр эт-хөреңгиниң туруп турар чериниң аайы-биле күүсекчи эрге-чагырганың чогуур органының нотариат ажыл-чорудулгазын кылып турар албан-дужаалдыг кижизинге ону камгалаар хемчеглер алыр дугайында даалганы нотариус бээр.

Салгалга алыр эт-хөреңгини камгалаар кылдыр хемчеглерни алган нотариус ийикпе, азы күүсекчи эрге-чагырганың чогуур органының албан-дужаалдыг кижизи салгалга алыр чүүлдерни айыткан чериниң талазы-биле айыткан хемчеглерни алганының дугайында нотариат конторазынга дыңнадыр.

61 чүүл. Салгалга алыр эт-хөреңгиниң даңзызы болгаш ону кадагалаар кылдыр дамчыдып бээри.

Салгалга алыр эт-хөреңгини камгалаары-биле нотариус ол эт-хөреңгиниң даңзызын тургузар болгаш салгалга эт-хөреңги алыкчыларынга ийикпе, азы өске-даа улуска ону дамчыдып бээр.

Салгалга алыр чүүлдерниң составында эргелеп аайлаары негеттинер эт-хөреңги бар болза, а ол ышкаш салгалга алыр чүүлдерни салгал алыкчылары хүлээп алгыже чедир салгалга эт-хөреңги берген кижиниң чээли алган улузу хомудал киирген таварылгада салгал дамчыыр эт-хөреңгиниң шыгжакчызын нотариус томуйлаар. Күрүнениң нотариат конторазы чок черге күүсекчи эрге-чагырганың чогуур органы айыткан таварылгада салгал дамчыыр эт-хөреңгиге хайгааракчыны томуйлаар.

Салгал дамчыыр эт-хөреңгини кадагалаар кылдыр дамчыткан шыгжакчыны база хайгааракчыны болгаш өске-даа улусту, салгал дамчыыр эт-хөреңгини чарыглааны, хавырганы ийикпе, азы чажырганы дээш харысалга дугайында сагындырар.

62 чүүл. Салгал дамчыыр эт-хөреңгини кадагалааны дээш шаңнал

Салгал дамчыыр эт-хөреңгини кадагалаар кылдыр дамчыткан шыгжакчы база хайгааракчы болгаш өске-даа улус, бир эвес олар салгал алыкчылары эвес болза, салгал дамчыыр эт-хөреңгини кадагалааны дээш салгалга эт-хөреңги алыкчыларындан шаңнал алыр эргелиг.

Айыткан улуска оон аңгыда ол эт-хөреңгини кадагалаандан херек кырында алган олчаны казып каапкаш, салгал дамчыыр эт-хөреңгини кадагалааны болгаш эргелеп башкарганы дээш эргежок чугула чарыгдалдарны эгидип бээр.

63 чүүл. Салгал дамчыыр эт-хөреңгини камгалаарынга хемчеглерни соксадыры

Салгалга алыр эт-хөреңгини салгакчылар алгыжеге, а бир эвес ону хүлээп албаан болза — хоойлужудулганың доктааткаңы, салгалга алыр эт-хөреңгини хүлээп алыр хуусаа төнчүзүнге чедир салгал дамчыыр эт-хөреңгини камгалаары уламчылаар.

Салгал дамчыыр эт-хөреңгини камгалаар хемчеглерни соксаткан дугайында салгал алыкчыларынга, а бир эвес эт-хөреңги салгал дамчыырының эргези-биле — күрүнениң чогуур органынга нотариус баш бурунгаар дыңнадыр хүлээлгелиг.

64 чүүл. Салгал дамчыыр эт-хөреңгиниң күсели-биле чарыгдалдарны төлээри

Салгал дамчыыр эт-хөреңгини ажыткан черниң аайы-биле салгал алыкчылары салгалга алган эт-хөреңгини хүлээп алгыжеге чедир, а бир эвес ону хүлээп албаан болза, ынчан салгал дамчыыр эт-хөреңгиге эрге дугайында херечилелди күрүнеге бергиже чедир, салгал дамчыыр эт-хөреңгиниң күсели-биле дараазында чарыгдалдарны төлээр дугайында нотариус:

а) салгал-биле эт-хөреңги алыкчызының аарыының үезинде ону ажааганынга, а ол ышкаш ооң хөөржүдүлгезинге болгаш орнукшуткан черин хайгаарап ажаарынга:

б) салгал дамчыыр эт-хөреңгини камгалаарынга болгаш ону башкарып аайлаарынга, а ол ышкаш салгал биле эт-хөреңги алыкчыларын келдирген дугайында дыңнадыг парлап чарлаар кылдыр айтыышкын бээр.

65 чүүл. Салгал-биле эт-хөреңги алыр эрге дугайында херечилелди каяа бээри болгаш хуусаазы

Салгал-биле эт-хөреңги алыр улустуң бижээн билдириишкини ёзугаар салгал-биле алыр эт-хөреңгини ажыткан чериниң аайы-биле салгал ёзугаар эт-хөреңгиге эрге дугайында херечилелди тыпсып бээр.

Херечилелди хоойлужудулга-биле доктааткан хуусааларда тыпсыр.

66 чүүл. Салгал дамчыыр эт-хөреңгиге эрге дугайында херечилелди бээриниң чуруму

Салгал дамчыыр эт-хөреңгиге эрге дугайында херечилелди Россия Федерациязының хамааты хоойлужудулгазының нормалары-биле дүүштүр, салгал дамчыыр эт-хөреңгини хүлээп алган салгакчыларга тыпсыр.

Салгал дамчыыр эт-хөреңгини хүлээп алырынга хуусааны эрттирипкен салгалга эт-хөреңги алыкчызы салгал дамчыыр эт-хөреңгини хүлээп алыр өске-даа бүгү салгакчыларның чөпшээрели-биле салгал дамчыыр эт-хөреңгиге эрге дугайында херечилелге киирип болур. Ол чөпшээрежилгени салгал дамчыыр эт-хөреңгиге эрге дугайында херечилелди тыпсырынга чедир бижимел-биле дыңнаткан турар ужурлуг. Салгал дамчыыр эт-хөреңгиге эрге дугайында херечилелди салгал дамчыыр эт-хөреңгиниң бүгү алыкчыларынга ийикпе, азы оларның күзээнин ёзугаар кижи бүрүзүнге аңгы-аңгы тыпсып берип болур.

Салгал дамчыыр эт-хөреңгиге эрге дугайында херечилелди назы четпээн ийикпе, азы харысалгазын билбес салгакчының адынга бээр дугайында эт-хөреңгиге салгакчының чурттап турар чериниң аайы-биле авырал база ажаап-тежээр органнарынга, ооң эт-хөреңги эрге-ажыктарын камгалаары-биле тыпсып бээр дугайында нотариус медээлеп дыңнадыр.

Эт-хөреңгини салгал дамчыштыр алыр эргезиниң талазы-биле эт-хөреңгиниң күрүнеге шилчииириниң үезинде эт-хөреңгиге эрге дугайында херечилелди күрүнениң чогуур органынга тыпсыр.

67 чүүл. Эт-хөреңгини хоойлу ёзугаар салгал дамчыштыр алыр эрге дугайында херечилелди тыпсырының негелделери

Эт-хөреңгини салгал дамчыштыр алыр эрге дугайында херечилелди чогуур бадыткалдарны негеп тургаш, салгал дамчыыр эт-хөреңги алыкчызының өлгениниң фактызын салгал дамчыыр эт-хөреңгини ажыткан үезин болгаш черин херечилелди тыпсып бээр дугайында билдириишкин киирген улустуң салгал дамчыштыр хоойлу ёзугаар эт-хөреңги алыр ужурлуун хүлээп көөрүнге, салгал дамчыыр эт-хөреңгиниң составын болгаш черин хынаар үндезин турар харылзааларның барын нотариус хынап көөр.

Бир эвес эт-хөреңгини салгал дамчыштыр алыр чаңгыс кижи ийикпе, азы элээн каш кижи эт-хөреңгини салгал дамчыштыр алыр ужурлуун хүлээп көөрүнге үндезин болуп турар хамаарылгалыының барымдаазын киирер аргазы чок болза, эт-хөреңги салгал дамчыштыр хүлээп алдынган болгаш шак ындыг барымдааларны киирип келген эт-хөреңгини салгал дамчыштыр алыр өскелерниң-даа чөпшээрели-биле эт-хөреңгини салгал дамчыштыр алыр эрге дугайында бадыткалга оларны киирип каап болур.

68 чүүл. Чагыг ёзугаар эт-хөреңгини салгал дамчыштыр алыр эрге дугайында херечилелди бээриниң негелделери

Чагыг ёзугаар эт-хөреңгини салгал дамчыштыр алыр эрге дугайында херечилелди бээрде, нотариус чогуур бадыткалдарны негээр арга-биле эт-хөреңгини салгал дамчыштыр берип турар кижиниң өлгениниң барымдаазын, чагыгның барын, салгал дамчыштыр бээр эт-хөреңгини ажыткан үезин болгаш кайда турарын, салгал дамчыштыр берип турар эт-хөреңгиниң составын база турар черин хынап көөр.

Нотариус оон аңгыда салгал дамчыштыр алыр эт-хөреңгиге ылап-ла үлүг онаажыр эргелиг улустуң бөлүүн база тодарадыр.

12 ЭГЕ. Өнчүге эрге дугайында херечилелди бээри. Эт-хөреңгини хураарын онаары болгаш хоруурун күш чок болдурары

69 чүүл. Өнчүге эрге дугайында херечилелди бээри

Нотариустар өнчүге эрге дугайында херечилелди мындыг таварылгаларда:

1) Ашак-кадайның кады бижээн билдириишкининге — өг-бүле турган үезинде ажылдап алган ниити эт-хөреңгизинге оларның кайы-бирээзиниң ийикпе, ашак-кадайның нелдирзиниң үлүүнге. Чуртталга бажыңынга, квартирага, дачага, садта бажыңга, гаражка, а ол ышкаш чер участогунга болгаш шимчевес өске-даа эт-хөреңгиге эрге дугайында херечилелди ол эт-хөреңгиниң турар чериниң аайы-биле нотариус тыпсып бээр;

2) Ашак-кадайның кайы-бирээзи өлгенде — өг-бүле турган үезинде тыптынып алган ниити эт-хөреңгизиниң чартык кезиинге арткан ээзиниң бижээн билдириишкини-биле. Херечилелди салгал дамчыыр эт-хөреңгини хүлээп алган салгакчыларга дыңнатпышаан, салгал дамчыыр өнчү-хөреңгини ажыткан черниң аайы-биле нотариус тыпсып бээр. Салгал дамчыыр эт-хөреңгини хүлээп алган салгакчыларның бижээн билдириишкини-биле база өг-бүлениң арткан ээзиниң чөпшээрээни-биле өнчүге эрге дугайында херечилелге ниити эт-хөреңгиге өлген кижиниң үлүүн база тодарадып каап болур;

3) Тыва Республика биле Россия Федерациязының хоойлужудулгалары-биле көрдүнген өске-даа таварылгаларда тыпсып бээр.

70 чүүл. Эт-хөреңгини хавырары болгаш ону соксадыры

Тыва Республиканың база Россия Федерациязының хоойлужудулгазының доктааткаңы негелделер болгаш чурум-биле эт-хөреңгини хавырар болгаш ону соксадыр.

13 ЭГЕ. Документилерниң хоолгаларының болгаш олардан ушта бижилгелерниң шынныын, хол үжүүнүң ылаптыын база очулгаларның шынныын херечилээри

71 чүүл. Документилерниң хоолгаларының болгаш олардан ушта бижилгелерниң шынныын херечилээри

Юридиктиг албан черлериниң, а ол ышкаш хамаатыларның бергилээни документилерниң хоолгаларының болгаш олардан ушта бижилгелерниң шынныын, ол документилер хоойлужудулгага чөрүшкек эвес турда, нотариус шынзыдып бээр. Ушта бижилгениң шынныын, кажан ушта бижилге кылып турар документиде бот-боттарының аразында холбашпаан элээн каш аңгы-аңгы айтырыгларны шиитпирлээр ужурлуг боор турда, чүгле ынчан шынзыдып болур. Ушта бижилгеге кандыг-бир тодаргай айтырыг талазы-биле документиниң ол кезээниң долу сөзү кирген турар ужурлуг.

72 чүүл. Хамаатыга берген документиниң хоолгазының шынныын херечилээри

Хамаатыга берген документиниң хоолгазының шынныын кажан нотариус ийикпе, азы хамаатының өөренип азы чурттап турар чериниң аайы-биле бүдүрүлгениң, албан чериниң, организацияның албан-дужаалдыг кижизи хамаатының документизинде хол үжүүнүң шынныын херечилээн ындыг таварылгаларда нотариус херечилээр.

73 чүүл. Документиниң хоолгазындан хоолганың шынныын херечилээри

Документиниң хоолгазындан хоолганың шынныын, бир эвес хоолганың шынныын нотариат чуруму-биле херечилээн ийикпе, азы документиниң хоолгазын езулуг ол документ боду бар юридиктиг албан чери бергенде, нотариус херечилеп шынзыдар. Бо сөөлгү таварылгада документиниң хоолгазын юридиктиг ол албан чериниң хуудузунга бижээн, таңма-биле шынзыткан болгаш документиниң боду юридиктиг албан черинде бар болуп турарының дугайында демдеглелдиг болур ужурлуг.

74 чүүл. Документиде хол үжүүнүң езулуг ылаптыын херечилээри

Ужур-утказы Тыва Республика биле Россия Федерациязының хоойлужудулга актыларынга чөрүшкек эвес документиде хол үжүүнүң езулуг ылаптыын нотариус херечилээр. Хол үжүүнүң ылаптыын нотариус херечилеп тура, документиде илереткен барымдааларны шынзытпас, а чүгле хол үжүүн ол-бо кижи салган дээрзин бадыткаар.

75 чүүл. Очулганың ылап шынныын херечилээри

Бир эвес нотариус ол дылды билир болза, бир дылдан өскезинче очулганың шынныын херечилээр.

Бир эвес нотариус ол дылды билбес болза, холунуң үжүү ылап шын деп нотариустуң херечилээни очулдурукчу очулдуруп болур.

14 ЭГЕ. Барымдааны шынзыдары

76 чүүл. Хамаатының дириг турарының барымдаазын шынзыдары

Хамаатының дириг турарының барымдаазын нотариус шынзыдар. Назы четпээн кижиниң дириг турарының барымдаазын дүрүм ёзугаар ооң төлээлекчилериниң (ада-иезиниң, ажаакчыларының, азырап алган улузунуң, харагалзакчыларының), а ол ышкаш назы четпээн кижи оларның ажаалда-тежээлинде турар албан черлериниң болгаш организацияларның дилээ-биле шынзыдар.

77 чүүл. Хамаатының ол-бо черде турарының барымдаазын шынзыдары.

Хамаатының дилээ-биле ооң ол-бо черде турарын нотариус шынзыдар.

Назы четпээн кижиниң ол-бо черде турарының барымдаазын дүрүм ёзугаар ооң төлээлекчилериниң (ада-иезиниң, азырап алган улузунуң, ажаакчыларының, хайгааракчыларының), а ол ышкаш назы четпээн кижи оларның ажаалда-тежээлинде турар албан черлериниң болгаш организацияларының дилээ-биле шынзыдар.

78 чүүл. Фото-чурукта тырттырган кижи биле хамаатының ал-бодунуң дөмейин шынзыдары.

Ол хамаатының эккелгени фото-чурукта тырттырган кижи хамаатының ал-боду-биле дөмейин нотариус шынзыдар.

79 чүүл. Документини эккеп көргүскен үезин шынзыдары.

Аңаа документини эккеп көргүскениниң үезин нотариус шынзыдар.

15 ЭГЕ. Хуу кижилерниң болгаш юридиктиг албан черлериниң билдириишкиннерин дамчыдып бээри. Акша түңнерин база өртек-үнелиг саазыннарны депозитке хүлээп алыры

80 чүүл. Билдириишкиннерни дамчыдып бээри

Хамаатыларның, юридиктиг албан черлериниң өске хамаатыларга, юридиктиг албан черлеринге билдириишкиннерин хол үжүү салдыргаш, нотариус боду дамчыдып бээр ийикпе азы алганының дыңнадыры-биле почта биле чорудар. Билдириишкиннерни ол ышкаш техниктиг чепсек херекселдерни (телефакс, компьютер четкилерин болгаш өске-даа) ажыглап тургаш база дамчыдып болур. Билдириишкиннерни дамчыдарынга техниктиг чепсек-херекселдерни ажыглааны-биле холбашкан чарыгдалдарны нотариат ажыл-чорудулгазын ооң дилээ-биле кылдырган кижи төлээр.

Билдириишкин киирген кижиниң дилээ-биле билдириишкинни дамчыдып бергениниң дугайында аңаа херечилелди бээр.

81 чүүл. Акша түңнерин база өртек-үнелиг саазыннарны депозитке хүлээп алыры

Россия Федерациязының хамааты хоойлужудулгазының көргени таварылгаларда, өрелиг кижиден акша түңнерин болгаш өртек-үнелиг саазыннарны оларны чээли берикчизинге дамчыдып бээри-биле депозитке нотариус хүлээп алыр.

Акша түңнериниң база өртек-үнелиг саазыннарның киргениниң дугайында чээли берикчизинге нотариус дыңнадыр болгаш ооң негээни-биле аңаа онаажыр акша түңнерин база өртектиг саазыннарны тыпсып бээр.

Акша түңнерин болгаш өртек-үнелиг саазыннарны хүлээлгени күүседир чериниң аайы-биле депозитке нотариус хүлээп алыр.

82 чүүл. Акша түңнерин болгаш өртек-үнелиг саазыннарны депозитке дужааган кижиге оларны дедир эгидери.

Акша түңнерин болгаш өртек-үнелиг саазыннарны депозитке дужааган кижиге чүгле төлевирни дужааган кижиниң бижимел чөпшээрели-биле ийикпе, азы судтуң шиитпири-биле чедир эгидип бээр.

16 ЭГЕ. Күүседир ужурлуг бижиктерни долдурары

83 чүүл. Акша түңнерин тыртары-биле ийикпе, азы өрелиг кижиден эт-хөреңгилерни негээри

Акша түңнерин тыртарда азы өрелиг кижиден эт-хөреңгини негээрде, өрени санап доктаадып турар документилерге күүседир бижиктерни нотариус долдуруп кылыр.

84 чүүл. Өрени маргыш чок ёзу-биле тыртар ужурлуг документилерниң сан-даңзызы

Өрени маргыш чок ёзу-биле тыртар ужурлуг документилерниң сан-даңзызын күүседир бижиктерге үндезилээш, хоойлужудулгага дүүштүр доктаадыр.

85 чүүл. Күүседир ужурлуг бижикти долдурарының негелделери

Күүседир ужурлуг бижикти:

1) бир эвес киирип келген документилер өрениң ийикпе, азы өре тырттырып ап турар кижиниң мурнунга өрелиг кижиниң өске-даа харысалгазының маргыш чогун бадыткап турар болза;

2) бир эвес хомудал негелде киирер эргениң туруп келгениниң хүнүнден бээр үштен эвээш эвес чыл, а бүдүрүлгелерниң, албан черлериниң болгаш организацияларның аразында харылзааларга — бир чылдан эвээш эвес чыл арткан болза, долдуруп киирер.

Бир эвес күүседир ужурлуг бижикти берип турар негелделерге Тыва Республиканың база Россия Федерациязының хоойлужудулгазы үези эрткен өске хуусааны доктааткан болза, күүседир ужурлуг бижикти ол хуусааның иштинде тыпсып бээр.

86 чүүл. Күүседир ужурлуг бижиктиң ужур-утказы

Күүседир ужурлуг бижикке:

1) күүседир ужурлуг бижикти долдуруп турар нотариустуң албан-дужаалы, фамилиязы болгаш адының, адазының адының эге үжүктери;

2) өрелиг кижиниң долу ат, фамилиязы болгаш адрези;

3) өрени тырттырып ап турар кижиниң долу ат, фамилиязы болгаш адрези;

4) өрени тыртар ужурлуг хуусаазын айыткан;

5) тыртар ужурлуг түңнү азы негээр ужурлуг чүүлдерни, ооң иштинде, бир эвес оларны алыр апаар болза, хөөзүн, хуузун айтыры;

6) өре негекчизиниң төлээни ийикпе, өрелиг кижиден тыртар ужурлуг күрүне каайлызының ийикпе, азы тарифтиң түңүн айтыры;

7). күүседир ужурлуг бижикти долдурганының үези (чылы, айы, хүнү);

8) күүседир ужурлуг бижикти ат-даңзыда бүрүткээн дугаары;

9) күүседир ужурлуг бижикти долдурган нотариустуң холунуң үжүү;

10) нотариустуң таңмазы турар ужурлуг.

87 чүүл. Күүседир ужурлуг бижик талазы-биле төлевирлерниң чуруму

Күүседир ужурлуг бижик талазы-биле төлевирлерни Россия Федерациязының суд шиитпирлерин күүседири-биле шиидилге хоойлужудулгазының доктааткаңы чурум ёзугаар тыртар.

88 чүүл. Күүседир ужурлуг бижиктерни көргүзүп тыпсырының хуусаазы

Бир эвес өре негекчизи азы өрелиг кижи аңаа хамааты болза, күүседир ужурлуг бижикти долдурганындан бээр үш чыл дургузунда албадал-биле төлээр кылдыр, а бир эвес өре негекчизи база өре төлекчизи бүдүрүлге, албан чери, организация боор турар болза, бир эвес хоойлужудулга өске хуусаалар доктаатпаан болза — бир чыл дургузунда ону негээр кылдыр күүседир ужурлуг бижикти чорудуп берип болур.

Күүседир ужурлуг бижикти хүлээдиринге эрттирген хуусааны Россия Федерациязының хамааты чорудулга хоойлужудулгазы-биле дүүштүр катап тургузар.

(Уламчызы дараазында үнер).

ТАЛАНТЫЛЫГ АРТИСТИҢ АДЫ-БИЛЕ

Бай-Тал суур — Хемчик хемниң эң-не үстүү агымында туттунуп, өзүп сайзыраан. Ынчангаш ол чер чурттуг чогаалчы Борис Чюдюк «Хемчиим-Бажы — Бай-ла-Талым» деп шүлүүн өскен-төрээн чер-чуртунга тураскаадып чогааткан. Аңаа аялганы Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажылдакчызы, композитор Борис Чамбыт бижээн.

Хемчик бажы чурттуг Тываның ховар дээн талантылыг, ат-сураглыг оолдарының бирээзи цирк артизи Дмитрий (Иргит) Энешович Очурнуң чырык адын мөңгежидип, ооң ады-биле Бай-Тал суурнуң Культура бажыңын адаарынга тураскааткан байырлал кодээ Культура бажыңынга болуп эрткен. Ооң септелге ажылдарын батай эвес кылган чорду. Ханаларда Дмитрий Очурнуң талантызын, чогаадыкчы ажыл-ижин сөс чокка-ла бадыткап көргүзүп турар өңнүг чуруктарны азып, делгеп көргүскен.

Дүъште 2 шакта Бай-Тал суурнуң чурттакчы чону, сураглыг цирк артизиниң кады төрээннери, чоок төрелдери, оларның ажы-төлү, Кызылдан болгаш өске-даа черлерден чалаткан эш-өөрү, «Чалыы назын» ансамбли, Бай-Тайга кожууннуң культура ажылдакчылары кодээ Культура бажыңынга чыглып келген.

Үн улгаттырар дериг-херекселдерни, үш-дөрт микрофонну баш удур сценада белеткеп тургускан. Тыва аялгалар, ырлар зал доллур куттулуп турган.

Бай-Тал ортумак школазының башкызы Анатолий Сотпаның чогаадып тургускан сценарийин ёзугаар байырлалдың башкарыкчылары башкылар Лидия Чыдым-оол, Анатолий Сотпа олар байырлалды удуртуп башкарып кириптилер. Бүгү чыылган чон бут кырынга туруп келгеш, минутаның качыгдал-ёзулалын кылдылар.

Башкарыкчылар Дмитрий Очурнуң кады төрээннерин, Кызылдан чалап келдирген аалчыларын сценада белеткеп тургускан хүндүлүг олуттарже чалап олуртупкан. Башкарыкчылар Дмитрий Очурнуң допчу намдарын сценарий ёзугаар үзүктеп чугаалап турда, аралаштыр сөс ап, чүве чугаалаан кижилер өөрүп четтиришкинниң чылыг сөстерин сагыш-сеткилиниң ханызындан илередип, белек-селээн салып, ыры-шүлүүн бараалгадып тураны, байырлалды улам каастап, кижилерниң сеткил-бодалдарын доюлдуруп, медерелин, чоргааралын көдүрүп, оттуруп кээр чорду. Бир-ле дугаарында, Бай-Тал суму чагыргазының даргазының оралакчызы Байлак Данар Бай-Тал Культура бажыңынга Дмитрий Очурнуң чырык адын мөңгежидип адаар дугайында Бай-Тал суму чагыргазының шиитпирин номчааш, 50 муң акшаны Культура бажыңынга белекке салгаш, Культура бажыңының ажылдакчыларынга чагыг сөзүн чугаалаан.

Ам Дмитрий Очурнуң допчу намдары-биле таныштырайн. Ол Хемчик-Бажында төөгү-биле холбашкан аттыг, онза чараш бойдус чурумалдыг Кара-Чода деп черге малчын арат Энеш Иргиттиң өг-бүлезиниң ийи дугаар оглу болуп 1926 чылдың январь 20-де төрүттүнген. Бичиизинден тура-ла даглар, сыннар бажынче үнер, чалым-хаялар тиглеринге кылаштаксаар, коргар-сестир чүвези чок, эрес соруктуг оол чораан. Кадыр ийлерге хөй кадарып чораш ооң ырлаарын, каргыраалап-сыгыртырын баары-биле аргыжып эрткен чорумал чон онза таалал-биле дыңнап, магадаар турган. «Кижи болуру чажындан, аът болуру кулунундан» деп тыва үлегер чугааның бадыткалы ол-дур. 1942 чылда Москвада күрүнениң цирк болгаш эстрада уран чүүлүнүң училищезинче өөренип киргеш, ону 1946 чылда дооскаш, В. Б. Оскал-оолдуң удурткан тыва национал цирк үндезилекчилериниң бөлүүнге ажылдап эгелээн.

Дмитрий Очур — тыва цирк бөлүүнүң үндезилекчилериниң бирээзи. Ол мурнунда турган күрүне ССРЭ-ниң бүгү булуңнарынга, делегейниң дыка хөй чурттарынга бодунуң талантызын бараалгадып, тыва уран чүүлдү алдаржыдарынга төлептиг салыышкынын киирген. Кажан цирк өөрү-биле Англияга оюн көргүзүп чорда, аңаа «херген сывырындак демирниң хааны» деп бедик атты тывыскан. Ол дээрге кайгамчык талантыга үнелел-дир. Эжи Хензиг-оол Күжүгет-биле кады ол сывырындак демир кырынга янзы-бүрү парын оюн көргүзүглерин көргүзер талазы-биле делегейде эң шыырак деп санадып чораан.

Дмитрий Очур төрүмелинден салым-чаяанныг, кайгамчык хөй талалыг, онзагай талантылыг кижи. Ол чурукчу, даш чонукчузу, хомусчу, сыгытчы-каргыраажы, ыраажы. Хомустап тургаш ырлаарының онзагай аргазын ол бир-ле дугаарында ажыглаан. 1977 чылда Кызылга «Чалыы назын» деп цирк бөлүүн Хензиг-оол Күжүгет-биле иелээ үндезилеп тургускан. Аңаа ТР-ниң алдарлыг артизи деп бедик атты тывыскан.

Дмитрий Очурнуң кады төрээн дуңмазы, ТР-ниң алдарлыг малчыны Маңнай Иргит «Мээң акымның ады-биле ооң өскен-төрээн суурунуң Культура бажыңын адаарынга тураскааткан бо байырлалга ырак-чооктаң хөйү-биле чыглып келгеш, киржип турар чонумга, төрелдеримге улуу-биле өөрүп четтирип, курлак чедир мөгейип тур мен. Мээң өөрүнчүг-дүр, өөрүшкүден карактарым чажы төктүп тур» деп чугаалап турду. Ол дээрге чонунга өөргениниң, акызынга чоргааралдың болгаш хомудалдың карак чаштары-дыр дээрзин аныяк шүлүкчүлер Светлана Самбый-оол, Дмитров Иргит, өөреникчи Алла Чүлдүм олар акызынга, даайынга тураскааткан шүлүктерин номчааннар.

Кызылдан келген төрели, Тываның эртем-шинчилел институдунуң ажылдакчызы Борис Баданович Чюдюк тыва аас чогаалының чыынды номун, Дмитрий Очурнуң улуг өңнүг чуруун, ооң чонар-даштан чазаан ажылын Культура бажыңынга белекке бергеш, бодунуң Дмитрий Очурга тураскаадып чогааткан шүлүүн номчаан. База-ла Кызылдан келген төрелдер Седен Хертек, Иван Комбу олар Дмитрий Очурга хамаарыштыр сактыышкыннарын чугаалап, боттарының амы-хууда чагыг-сүмелерин берип, өөрүп четтиргенин чонунга, төрелдеринге илереткеш, белектерин сунганнар. Дмитрий Очурнуң үндезилеп тургускан цирк бөлүүнге өөренген баштайгы өөреникчилериниң бирээзи, адыглар-биле оюн көргүзүкчүзү Василий Саяның башкызының дугайында чугаазы солун болган.

Байырлалга тураскааткан концерт көргүзүглеринден башкы Константин Чыдым-оолдуң бодунуң тыва аас чогаалынга үндезилеп чогааткан тывызык, дүрген чугаа, чеченнерниң маргыжыг-чижиглери кирип турар «Чоруул эжим» деп көргүзүүн, боду башкы Анатолий Сотпа-биле күүсеткенин база-ла бодунуң чогааткан «Чүвүрүмнү» деп баштак шүлүүн боду номчааны, Байлаң-оол Казырыкпай, Антонина Адыгбай оларның «Авам караа» деп ырны күүсеткен дуэдин, Марий-оол Саттың уран номчулгазын, улуг назылыг ыраажы Дугул Дарганның «Өппес одум—ынакшылым» деп ырны ырлаанын чон сонуургаан. Ол ышкаш «Чалыы назын» ансамблиниң солизи Мариана Айыыштың Алена Йомужаптың чогааткан «Каа-Хем», «Доруг-Дайым» деп ырларын талантылыг кылдыр күүсеткенин, Арбай-оол Хертектиң сыгыт-каргыраазын, ТР-ниң алдарлыг артизи Монгуш Донгактың «Хамның танцызын» самнап тепкенин, Чойгана Товуунуң дээрбектер-биле көргүскен оюн көргүзүглерин көрүкчүлер онза сонуургал-биле магадап көргеннер.

Школачы беш бичии уруглар Дмитрий Очурга тураскааткан шүлүк, ырларны башкызының башкарылгазы-биле күүседип, бараалгатканнар.

Байырлалдың түңнелинде, сцена кырынга хүндүлүг олуттарга олурган сураглыг артистиң төрелдери, чалаткан аалчылар, «Чалыы назын» ансамблиниң артистери болгаш кожууннуң культура ажылдакчылары бөлүү-биле тургулаптарга, Бай-Тайга кожууннуң культура килдизиниң эргелекчизи Борис Чамбыт чүве чугаалап, чамдык аалчыларны бодунуң чоок, таныыр билир ёзу-байдалы-биле, кижи бүрүзүнге кыска, солун тайылбырларны кылып тургаш, таныштырган. Культура килдизиниң мурнундан үн таарыштырар дериг-херекселдерлиг улуг өртектиг аппаратураларны Дмитрий Очур аттыг кодээ Культура бажыңынга белекке берип турарын Борис Салчакович дыңнаткан. Онза-ла белек.

Байырлалдың төнчүзүнде мээң эгезинде айтып, демдеглээним «Хемчиим-Бажы — Бай-ла-Талым» деп ырны, ооң авторларының киржилгези-биле сцена кырынга тургулаан хөй кижи шупту ырлаажы бээрге, бай-талчыларга, оларның чер-чуртун алгап-йөрээген ырны дыңнаары, таалал болгаш чоргаарал болганы чугаажок.

Аалчылар школа музейин база сонуургап көргеннер.

Оларны школа столоваязынга Дмитрий Очурнуң төрелдериниң белеткеп кылган аъш-чемнериниң дээжизи-биле ашкарып чемгерген.

Седип-оол ИРГИТ.

Кызыл-Эник КУДАЖЫ. Тыва Республиканың улустуң чогаалчызы.

ТЫВЫЗЫМ—ТЫВАДА

(Уланчызы. Эгези № 163, 165, 167, 171, 174, 175 «Шында»).

Даартазында эртенги хуралга Дээди Совет «Тыва Республиканың ыдык ырын» күштүг кылдыр бадылаан. Ол хүн республиканың Парламентизи Тыва Республиканың Конституциязын (Үндезин Хоойлузун) база хүлээп алган чүве. Кежээки хуралга сөөлгү Дээди Совет (ону ооң соонда Дээди Хурал дээр апарган) бодунуң ажылын доосту. Депутаттар болгаш чалаткан аалчылар бут кырынга туруп алгаштарның, ам чаа хүлээп алганы «Тыва Республиканың ыдык ырын» албан ёзузу-биле бир-ле дугаар улуг көдүрлүүшкүн-биле ырлап күүсеттилер.

Ол дээрге тыва улустуң төөгүзүнге база бир өөрүнчүг, демдеглинчиг, алдарлыг хүн болган. Ол мээң хууда чогаадыкчы чуртталгамга база төөгүлүг хүн болуп арткан. Ону кажан-даа уттпас мен: 1993 чылдың октябрьның 21-ниң хүнү чүве.

Тыва чонунуң бодунуң чогаадып алганы, бодунуң үнүнге таарыштыр чүс-чүс чылдарда хоюглап келгени, бодунуң аксындан дүжүрбээни алдарлыг ырын ооң бодунуң ыдык ыры кылып бээр дээш, барык үш чыл дургузунда демисежип келген мен. Демисежип келген мен харын. Ол дугайын тыва чонумга кажан бир-ле ажыы-биле чугаалаар деп бодап чораан мен. Ындыг чаагай хүнүң, ындыг өлчейлиг шактың келгени бо-дур.

Ол демисел Дээди Советтиң ажылының ырак мурнунда-даа, ооң ажылының хүннеринде-даа, ооң ажылының соонда-даа уламчылап турган. Чогаалчы-даа, депутат-даа чамдык кижилер чаа ыдык ырга удурланып, ама-ама саазыннарны чык доллур бижээн чагааларны Дээди Советтиң адрезинче чорудуп турдулар. Оларны ужунга үндүр дыңнаары берге-ле чораан. Чамдык эштер улуг даргаларга-даа чедип тургулаан боор чорду. Ол эртем-билиглиг кижилер күрүнениң хоойлу-дүрүм үндүрер дээди органының албан-хүлээлгезин канчап билбээннер чоор деп кайгаар-дыр мен.

Чон ыдыктыг ырны күүседип эгелей бергенде-даа, 46 бөлүк аныяктар, ажылчыннарның болгаш студентилерниң ат салганы «Бүдүүлүк гимн» деп чагаазы парлалгага үндү. Ында «бүдүүлүк» гимнни ырлашпас бис деп медеглээннер чорду. Ыдык ырны кижи бүрүзү ырлаар ужурлуг деп негелде кайда-даа чок. Ол хамаатыларның хуу херээ-дир. Ырлаар кижи ырлазын, ырлавас кижи ырлавазын. Чаңгыс хараачыгай ужуп кээрге, час дүжүп келбес деп, орус улус чугаалажыр боор чүве.

Мөңгүн-Тайгада адын солуннарга даңгаар-ла «хоочун журналист» деп салып чоруур А.-Т. Бегзи дээрзи база-ла чаа гимнге удурланып, йөрээл ырга аң-мең, мал-маган дугайын бижээш, даштыкы дылдарже очулдуруп каарга, ыянчыг-дыр деп чөгенип турар. Ында кижи арны кызар чүү-даа чок ийин. Мал-маган, аң-мең, тайга-таңды тываларның байлаа-дыр, чоргааралы-дыр. Ону канчап билбес кижи боор силер, бис нелээн кожа өстүвүс, кады өөренип, деңге ажылдап, хары угда пенсияже үндүвүс чоп? Силерни тодуг-догаа кылып каан мал-маганыңардан, силерни кадык-шыырак кылып каан тайга-таңдыңардан, силерни эртем-билиглиг кылып каан чонуңардан азаарган дүжүүңер чок ийин, дээрги хоочун журналист.

База бир бичии, ындыг-даа бол кижи оюп эртер арга чок чижек: «Тооруктуг долгай таңдым» ыдык ыр апаарга, ону дыңнап кааш, совет үеде шору дүжүмет чораан, шүлүк-даа бижигилээр бир кижи мынча деп айтырган-дыр:

— Гимн дээш чеже акша алганнар ирги?

Бурган-на коңчуксун! Шынап-ла, кижи ыядыр шончук бо эвес чүве бе? Акша! «Тыва Республиканың ыдык ырын» арамайлап тура, кым-даа —композиторлар-даа, чогаалчылар-даа, ыраажылар-даа, хөгжүмчүлер-даа, депутаттар-даа акша дугайын бодаваанпар. Бис чүгле чонувус дээш ажылдап турган бис. Херек болза, бо-дур: «Тыва Республиканың ыдык ырының» аялгазы-даа улустуу, сөзү-даа улустуу, алдары-даа улустуу, акшазы-даа улустуу!

Ынчангаш дүн-хүн чок чүрээмни дамчыштыр эрттиргеним одуругларны база катап оваарып көөрүнерни сеткилим ханызындан дилеедим, эргим хүндүлүг номчукчулар:

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЫДЫК ЫРЫ

Аялгазы улустуу
Сөзү улустуу

Тооруктуг долгай таңдым
Долганзымза, тодар-ла мен.
Тос-ла чүзүн малымайны
Доруктурза, байыыр-ла мен.
Ал-ла-боттуң амыр чоруу —
Арат чонум авыралы.
Аас-кежиим, ажык байлаам—
Ак-көк Тывам хайыралы.
Төрээн тыва чуртувусту
Төөгүге мөңгежидээл!
Ынак тыва чонувусту
Ыдык ырга алдаржыдаал!

Ырның аялгазының дугайында чугаа турбас, ону бүгү чон билир. Сөзү база бөдүүн, билдингир, тодаргай. Ында географтыг хөй аттар чок. Тываның кол-кол демдектери бар: таңды, мал, арат, тыва. Сөзү кыска, утказы делгем. Доктааттынгыр, ырлаттынгыр. Ону чаңгыс-даа, хөй-даа кижи, өг-бүле-даа, бүдүн стадион-даа, бүгү Тыва-даа хары угда ырлап болур.

Чүрээмге бүзүрээр мен, бо ырны мээн чонум — тыва улус он-он байтыгай, чүс-чүс-даа чылдарда ырлаар чадавас.

Шак-ла мынчаар, чогаал бижииринден аңгыда, хөй-нити херээниң аар үүргезин база шыдаар шаам-биле эвээш-биче-даа бол чүктеп чоруур мен. Хөй-ле чүүлдер уттундуруп каар боор чүве-дир. Ынчалза-даа бо чылын эрткен бир болуушкунну үргүлчү сактып чор мен.

(Уланчылыг).

• *Сонуургап номчуңар* •

БИР ЧЫЛ БОЛГАШ ЧАНЫП КЕЛГЕН

Чүгле ооң кастыктарында ак дүктер бар апарганы ооң эрткени даржылгалыг амыдыралын херечилээн.

Москва чурттуг Васиннерниң Матроскин дээр кара диизи ол бажыңга дөрт чыл бурунгаар ижиге берген чүве-дир. Ол дораан-на өг-бүлениң ынак өннүү апарган. Чудурук дег хензиг, ылым чаш амытанның чассыг, угаанныг деп чүвези кончуг болган. Матроскинни даштыкаар черле үндүрүп көрбээннер. Балконга-ла агаарлап, ойнап халып турар.

Чайын ону ап алгаш, дача баар турганнар. Волоколамскиниң чазаглыг оруу-биле кезек чоруп ора, ооң дажаже углаптар 90 километр узун орук дургаар Матроскин ол-бо соңга бакылап, ээлеринге чассып, бодунуң уунда хөлзеп, тенектенип-ле чоруур. Дачаны ол таныыр, ооң ээлериниң бирээзи мен деп чүвени билир хире: бүгү-ле чүвени чыттаар, девискээрни бир кылдыр кушталдыр маңнагылаар.

Эрткен чылдың октябрьда Матроскин хенертен аарый берген. Эмчиге чедирер деп турда, ол чиде берген. Дилеп, кыйгырып, төнчү чокка ээлер манап келгеннер. Келбээн.

Ээлер дачага-даа, Москвада бажыңынга-даа кээрге, ээнзиргей-ле чүве. Чоктап шаг болуп-ла турганнар. Кыш эрткен. Час база-ла караш дээн. Чайгы бир хүн өг-бүле дачазынче чорупкан. Матроскин ында база келбээн болган. Чай бодунуң чымыштыг ажылы-биле база-ла билдиртпейн эрте берген. Васиннер хоорайда бажыңынга турганнар.

Бир эртен эжик даштынга ээлерин кара диис манап орган. Арып-дорупкан, элеп-түрээн Матроскин эжик ажыттынарын четтикпейнне орган..

Ээлеринге өгенип, кижи бүрүзүн чылгап, дыңзыды мыяоңнап турарын бодаарга, ынча үе дургузунда ээлерин, бажыңын ол сактып чораан-дыр. Күжүрнү. Бүдүн чылды каяа, канчаар эрттиргенин, канчап сегин алганы, дачадан Хорошевск улуг оруунуң чоогунда турар бажыңынга чедир 90 километрни канчаар эртип келгени чүгле ооң чажыды болуп арткан. Карталыг, компастыг эвес. Дүктеринде ак-ак ойбуннар-ла ооң улчуду тояаганын сөглеп турар. Ынчалза-даа буурул дүктер ооң аажы-чаңын, характерин бичии-даа өскертпээн. Чүгле чемге ол хөлчок камныг апарган болган.

Бир эвес чырык чер кырында ёзулуг экстрасенстер бар чүве болза, ол дээрге диистер-дир.

Ирина КРАСНОПОЛЬСКАЯ.

Байыр чедирип тур бис

Эргим ынак ачавыс **Валерий Чизепеевич МАРТЫЙ-ООЛГА** Милиция хүнүн таварыштыр изиг байырны чедирбишаан, ажылынга чедиишкиннерни, каң дег кадык болурун күзедивис.

Людмила, уруглары Валерия, Айтемир.

ЧАРЛААЛДАР

«ОПТ и розница» АО чарлап тур

Акционер ниитилелдиң Кызыл хоорайда Калинин кудумчузунуң 25 дугаар бажыңында № 1 магазинге, «Саян» садыг бажыңынга келиринче **садып алыкчыларны** чалап, барааннарны садып алырын сүмелеп тур:

Магазиннерде дараазында бараалнар кирген:
- ногаан чочак-тараа;
- морковь холуктуг ногаан чочак-тараа;
- консервилээн кукуруза;
- арыглаан томаттар;
- консервилээн огурецтер;
- малина, абрикос, слива джемнери;
- томат, майонез соустары;
- кетчуп;
- компоттар: ананастан, вишнядан, персиктен кылган.

Ноябрь 12-13-те «Херел» спортзалга «Кадыкшыл болгаш өртемчей» деп темалыг өөредилге-шиңгээл кичээлин чоннуң социал камгалал эргелелиниң чанында «Сүзүглел» төвү эрттирер.

Шиңгээл-кичээлге тибет, улусчу эмнээшкиннерниң аргаларын ажыглаарын өөреткен, пишаан, домнаашкын, судал-дамыр шиңчилгезин, судур, тариналар номчулгаларын кылыр.

Кичээлди Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы, эмчи-лама, аас чогаал шиңчилекчизи **ОНДАР КИШ-ЧАЛАЕВИЧ ДАРЫМА**, лама-башкы **ВЛАДИМИР СҮУР-ООЛОВИЧ ОНДАР** чорудар.

Кичээл 10 шакта эгелээр. Кирери өртектиг.

Кичээл дугайында тайылбырны 3-78-50, 6-17-96, 3-11-25, 3-71-42 телефоннарны дамчыштыр алыр.

«СҮЗҮГЛЕЛ» ТӨВҮ.

Ажык аукцион садыы хевирлиг саарылга конкурузун 1994 чылдың ноябрь 30-де эрттирерин Тыва Республиканың Күрүне эт-хөреңгизин эргелеп-башкарар күркому чарлап турар. Автомобиль оруктарының төлевилел-септелге-тудуг каттыжыышкынының **«Шивилиг» деп бүдүрүлге баазазы** конкурска кирер. Ооң турар чери Бии-Хем кожууннуң **Шивилиг суур.**

Кол характеристиказы: чер участогунуң шөлү — 4,68 га, тудугнуң ниити шөлү — 0,40 га, эт-хөреңгизиниң составы: гараж, одалга чери, склад, немелде тудуглар.

Эге өртээ 8 миллион 500 муң рубль.

Садарының негелделери:
- тургустунган ажылдаар черлерни хевээр арттырар, бүдүрүлгеде ажылдап турарларның социал магадылалдарын бир чылдан эвээш эвес үениң дургузунда хандырар;
- долгандыр турар хүрээлелдиң экологтуг байдалын чыл бүрүде экижидер;
- чылдың соок үезинде автомашиналарны чылыг тургузарын хандырар;
- кывар-чаар материалдар шыгжаар черни кажаалаар;
- ажыглаттынган чаар материалдарны чыыр болгаш кадагалаар пунктуну организастаар.

Конкурска киржир дугайында чагыгларны бо чылдың ноябрь 28-ке чедир хүлээп алыр. Конкурсту 1994 чылдың ноябрь 30-де Тыва Республиканың Эт-хөреңги күркомунуң бажыңынга 15 шакта эгелээр. **Адрези:** Чүльдүм кудумчузу, бажын № 18, Чазак чериниң бажыңы, телефоннары 3-78-24, 3-75-20.

КИНО

НОЯБРЬ 9-ТА

«НАЙЫРАЛ»: «Хуулгаазын илбичилер» (Индия, 2 сериялыг) 10.10, 13.20, 16.30,

Видеозалга: «Азыракчының йөрээли» (Россия) 9.30, 11.30, 14.00, 16.00, 18.00 шактарда.

«ОТЧУГАШ»: «Хугбай өдүрек оглу» 11.00, **«Рембо. Баштайгы хан»** 14.00, 16.00, 18.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Кыс бөрүнүң ээп келгени» (Польша) 13.30, 15.30, 17.30 шактарда.

«ШЫН» СОЛУННУ ДАМЧЫШТЫР

Бистиң ынак ачавыс, акывыс, күдээвис Дадар-оол Базыр-оолович Кип-Саның хенертен мөчээни-биле холбаштыр биске таварышкан аар-берге ажыг-шүжүгнү деңге үлежип, ону сөөлгү орукче үдежип, биске улуг ачы-дузаны көргүскен Шуурмактың ыяш ажыл-агый коллективинге, суур чагыргазынга, школа, ясли-сад коллективтеринге, Кызылдың Ү.-Шынаадан, Суг-Бажындан келген төрелдерге, суурнуң бүгү чурттакчыларынга, ачавыстың эш-өөрүнге четтиргенивисти «Шын» солунну дамчыштыр илергейлеп тур бис.

Өөнүң ээзи, уруглары, күдээлери, төрелдери.

«Шын» солуннуң коллективи солуннуң корреспондентизи Чечена Бадыевна Булытованың авазы, улус өөредилгезиниң тергиини, Чадааның 3 дугаар школазының башкызы

Дукур Кенденовна ДОНГАКТЫҢ

база бичии **Денистиң**

озал-ондакка таварышкаш хенертен мөчээнин «Шын» солуннуң редколлегиязы дыңнатпышаан, ооң дөргүл-төрелдеринге, чоок кижилеринге ханы кажыыдалды илергейлеп тур.

АЖЫЛЧЕ ЧАЛАЛГА

Кызылдың пассажирлер аргыштырар автобүдүрүлгези одалга аппаратуразын септээр слесарьны, чылыдылга пунктузунга сантехник слесарьны, тудуг бригадазынга 3 кижини ажылга чалап тур.

ПАТБ-ниң адрези: Кызыл хоорай, Найырал кудумчузу, бажың № 55, телефону 3-12-54.

«Прогресс» өөредилге төвү англи дыл өөренир база бөрт даараар, баш таарар, аъш-чем кылыр мергежилдерге өөредир кичээлдер ноябрь 15-те 14 шакта, а сайгарлыкчыларны, бичии бүдүрүлгелерниң бухгалтерлерин белеткээр курстар **ноябрь 24-те 14 шакта** эгелээрин дыңнадып тур.

Бо өөредилге төвүнүң доозукчуларын **ноябрь 11-де** болур кежээге чалап тур.

АДРЕЗИ: Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 35 дугаарлыг бажың.

«ТЫВА РЕСПУБЛИКА» СОЛУННУҢ НОМЧУКЧУЛАРЫНГА

«Тыва Республика» солун бодунуң бүгү чагып алыкчыларынга кадыкшылды, кежик-чолду күзевишаан, 1995 чылдың бирги чартыында бодунуң өртектерин дыңнадып тур;

— хуу чагыдыкчыларга — 7500 рубль;

— организацияларга — 15000 рубль.

«Тыва Республика» солун келир чылын неделяда 2 катап үнүп эгелээр, ол дээрге республикада эң-не чиик өртектиг солун-дур.

БАРААННАРНЫ САДЫП АЛЫҢАР

«ОПТ и розница» акционер ниитилелдиң № 1 магазини дараазында барааннарны садып алыкчыларга сүмелеп турар:

- электроннуг шактар (ФЭБ);
- программалыг ФЭБ приемник,
- бажың даштынга эптээр телеантенна;
- медээ бээр тургузуглуг иштики шоочалар;
- керамиктиг сава аймаа: чечек салыр вазалар, горшочкалар, кружкалар;
- фарфор сава аймаа: таваактар, кисэ, столовая сервизтери;
- чайырлаан сава аймаа: хөнектер, кастрюлялар;
- журнал столу;
- синтетиктиг хевис дорожкалар;
- «Элекма» деп кухня процессору;
- «Малютка» деп хеп чуур машина;
- «Урал-1М» деп доозун сордурукчузу;
- чартык автоматтыг «Исеть» деп хеп чуур машина;
- «Снежинка» деп дугуйлар;
- «Ниваның» дугуйлары;
- аъш-чем барааннары: печенье, кыдат, вьетнам шайлар;
- макарон кылыглар
- шил саваларда бичии уруглар чеми;
- «Нарзан», «Славяновская» деп минералдыг суглар;
- балык консервалары болгаш аъш-чемниң өске-даа барааннары.

Магазинниң адрези: Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу, бажың № 25, телефоннары 4-17-44, 4-19-65.

Оолак Баян-ооловна ДАРЖАА

Бистиң эргим ынак дуңмавыс, эживис Оолак Баян-ооловна **ДАРЖАА** 1994 чылдың ноябрь 4-те хенертен аныяк назынындан чарылган. Ол бичиизинден тура төлептиг аажы-чаңныг, өөредилгезинге кызымак, эш-өөрзүрек, биче сеткилдиг чораан. Ол школага болгаш институтка чүгле тергиин эки демдектерлиг өөренип чораан. Оолак Баян-ооловна 1975 чылда Кызылдың күрүнениң педагогика институдун кызыл дипломнуг дооскаш, башкының дээди эртемин чедип алган.

Институт дооскан соонда Оолак Баян-ооловна Барыын-Хемчик комсомол райкомунга секретарьлап ажылдаан. 1980 чылдан эгелеп Кызыл-Мажалыктың № 2 ортумак школазынга орус дыл болгаш литература башкылап турган.

Оолак Баян-ооловна шүлүк чогаадырынга, шүлүктээринге, ажылынга чогаадыкчы, тывызык аргаларны ажыглаарынга сундулуг, ол ышкаш стол теннизинге сонуургалдыг, ол республика чергелиг маргылдааларга көскү черлерни ээлеп чораан. Ооң доостурган өөреникчилери Тываның аңгы-аңгы булуңнарында төлептиг ажылдап, чурттап чоруурлар. Ол ийи уругнуң эргим ынак авазы.

Бистиң эживис Оолак Баян-ооловна Даржааның омак-хөглүг арын-шырайы, кижизиг аажы-чаңы, чырык овур-хевири бистиң чүректеривиске дириг артар.

Эштеринден.

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100. Индекс 667000

АГАР САНЫ: «Тыва соцбанк» № 363505

Тургузукчулары: ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ДЭЭДИ ХУРАЛЫ, ЧАЗАА БОЛГАШ СОЛУННУҢ КОЛЛЕКТИВИ

Кол редактор
В. Ф. ЧАДАМБА

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ: Н. С. Базыр (кол редакторнуң оралакчызы), А. Б. Монгуш, М. Д. Оюн (харыысалгалыг секретарь), М. М. Саая (кол редакторнуң оралакчызы), Н. С. Эрген.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:
Кол редактор — 3-43-34; келген кижилер хүлээп алыр чер — 3-34-26; кол редакторнуң оралакчылары — 3-33-91; 3-34-17; харыысалгалыг секретарь — 3-34-92; оралакчылары — 3-45-93

КИЛДИСТЕР: ниитилел амыдыралы — 3-34-19; 3-34-98; үлетпүр — 3-34-49; 3-36-73; кодээ ажыл-агыйы — 3-41-16; культура, өөредилге болгаш чогаал — 3-39-15; медээлер болгаш спорт — 3-36-82; 3-34-57; очулга — 3-34-39; 3-34-93; чагаа — 3-39-03, корректорлар — 3-41-23; үндүрүкчүлер — 2-27-41; солун келбейн барганда — 3-57-92; 3-14-94; бухгалтерия 3-37-11.

Солун Россия Федерациязының Парлалга болгаш медээлер министерствозунуң чанында парлалганың, медээлерниң хостуг чорууң камгалаар талазы-биле Тывада хайгаарал черинге бүрүткеттинген

Бүрүткеттинген дугаары — Т-00007

Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган фактыларның саннары болгаш өске-даа дыңнадыгларны дээш авторлар боттары харыысалгалыг.

Тыва Республиканың Парлалга болгаш информация талазы-биле Күрүне комитединиң типографиязы: Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1

Солун неделяда 5 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга арназы. Тиражы—14596. Индекс 54240. Чагыг № 35 — 237.